

**UK Pedagogická fakulta
Katedra občanské výchovy a filosofie**

Diplomová práce

**VELKÁ SYNAGOGA V PLZNI:
náboženské, kulturní a vzdělávací centrum na
pozadí českožidovských vztahů**

Bc. Kamila Dunděrová

Vedoucí práce:
Mgr. Markéta Dvořáková

2015

Prohlašuji, že svou diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury, které řádně cituji a uvádím v seznamu použité literatury.

V Praze dne 20. července 2015

Obsah

Úvod.....	4
1. Historie židovské komunity v Plzni do poloviny 19. století	6
1.1 Protižidovské nálady v Plzni v 19. století.....	12
2. Rozmach plzeňské židovské obce	14
2.1 Rozvoj židovského obchodu a podnikání	16
2.1.1 Významní židovští továrníci	18
2.2 Židovské školství	22
2.3 Náboženský život obnovené židovské obce	23
2.4 Židovský spolkový život v Plzni	24
2.5 Židovské stavební památky	31
2.6 Postavení Židů v prvorepublikové Plzni a jejich vazby na české a německé prostředí.....	34
3. Velká synagoga v Plzni	38
3.1 Původ a úloha synagogy v judaismu	38
3.2 Velká synagoga v historickém kontextu.....	42
3.3 Popis stavby	43
3.4 Stavební pozemek.....	45
3.5 Stručná historie stavby	46
4. Plzeňští Židé a druhá světová válka	49
4.1 Historický kontext	49
4.2 Židovští uprchlíci v Plzni a okolí	50
4.3 Českožidovské vztahy a okupace	52
4.4 Antisemitská nenávisť plzeňských vlajkařů.....	53
4.5 Plzeňská židovská komunita v Protektorátu Čechy a Morava	54
4.6 Odsun plzeňských Židů	57
5. Židé v Plzni po druhé světové válce.....	60
6. Velká synagoga a plzeňští Židé v současnosti	62
Závěr.....	65
Seznam použité literatury	68
Příloha č. 1 Koncerty ve Velké synagoze v Plzni	72
Příloha č. 2 Fotografické výstavy ve Velké synagoze v Plzni	76

Úvod

Ústředním tématem této diplomové práce je jedna z nejvýznamnějších židovských staveb, která byla v českém prostředí postavena. Velká synagoga v Plzni je - jakožto druhá největší synagoga v Evropě a třetí na světě – unikátní nejen svou velikostí. Tato kulturní památka České republiky je výjimečná i z toho hlediska, že je dnes kulturním a vzdělávacím ústředím, které propojuje zájmy a aktivity dvou po staletí zžitých, leč poměrně odlišných kultur.

Židé v Plzni žijí již po staletí, podobně jako všude v českých zemích. Nicméně výběr tématu mé diplomové práce byl veden i zájmem o to, čím se situace v Plzni historicky, ale zejména sociálně a etnograficky liší oproti jiným místům v Čechách. Zajímalo mě také, zda postoje plzeňských Čechů, (potažmo Němců) kopírují všeobecné trendy dané historickými okolnostmi a ke svým židovským spoluobčanům se vztahují pro dané historické období obvyklým způsobem. Již při studiu prvních materiálů jsem přitom jistou odlišnost vytušila.

Plzeň byla odjakživa městem, kde se stýkalo více různých vlivů. Domnívám se, že vznik města na důležité obchodní stezce vedoucí dále do Německa, měl za následek i skutečnost, že plzeňští obyvatelé byli již ve středověku více otevřenější a tolerantnější vůči vlivům zvenčí. To se pak následně mohlo projevit i v tom, že byli schopni spolužít v relativním poklidu jednak s Němci, ale především i s do města mohutně proudícími Židy. Za dob První československé republiky pak dokonce s Židy německými, kterých byla v Plzni většina a drželi si velký vliv i hluboko ve třicátých letech.

Ve své práci si kladu za cíl jednak shromáždit a analyzovat informace o Velké synagoze v Plzni s ohledem k tomu, že byla postavena jako memento dynamicky se rozvíjející a vzkvétající plzeňské židovské obce a dob její největší slávy a svobody. Dále se zaměřím na vztahy mezi plzeňskými Židy a Čechy, potažmo mezi Němci, Čechy a Židy navzájem, a to konkrétně na jejich proměny ovlivňované historickým kontextem a dále na to, jak moc byly nebo nebyly tyto vztahy vzhledem k jiným českým územím standardní. Velkou synagogu tak zasazuji do širšího kontextu dějinných událostí a zároveň dobových etnografických a sociálních vztahů mezi plzeňským obyvatelstvem.

Velká synagoga byla postavena až na konci 19. století. Nicméně ve své práci se věnuji i předchozímu období. Vzhledem k vytyčeným cílům považuji za podstatné zmínit i okolnosti související s obyváním Plzně Židy již v nejstarších dobách. Následně se pak zabývám jednotlivými dějinnými událostmi od dob stavby synagogy až po současnost, kterými procházela jak samotná synagoga, tak i komunita v Plzni žijících Židů. Snažím se podat ucelený obrázek tohoto života, a to na pozadí všech aspektů, které s sebou sociálně a etnograficky přináší.

V poslední kapitole se zvlášť chci věnovat současnému, dle mého názoru ne příliš obvyklému, stavu, kdy je náboženská plně funkční památka využívána k tolika světským záležitostem a ještě účastníky jiného kulturního i náboženského společenství. Jde mi o to ukázat, že právě v takové situaci se Velká synagoga v Plzni nachází.

O plzeňských Židech toho bylo napsáno poměrně velké množství. Dohledala jsem i několik akademických prací, včetně Bakalářské práce, jejímž tématem je přímo Velká synagoga v Plzni (ovšem ale z architektonického a stavebního hlediska). Mnoho sekundární literatury se již tradičně věnuje období holocaustu. Také je poměrně dobře zpracována historie plzeňských Židů do začátku 19. století. - podrobně se jí zabýval plzeňský novinář Jaroslav Schiebel a na pokračování ji publikoval v časopise Plzeňsko.

Ucelený obrázek života židovské komunity v Plzni podává útlá studie autorky Věry Špirkové, která vychází více méně z místní pramenné literatury.

Méně materiálů je k dispozici k období poválečnému a o plzeňské komunitě po roce 1989 existují již jen zmínky. Stejně tak o současné funkci Velké synagogy v Plzni. Proto jsem při zpracování tohoto tématu pracovala především s elektronickými zdroji, případně s články z různých periodik.

1. Historie židovské komunity v Plzni do poloviny 19. století

Město Plzeň bylo založeno roku 1295 jako jedno z posledních královských měst na území Českého království, a to na hlavní obchodní tepně vedoucí do Řezna a Norimberku. Založení města Plzně přímo souviselo s potřebou vytvořit přirozené centrum západočeské, plzeňské pánve, do kterého by směřovaly cesty z již existujících měst chránících západní hranice (Tachov, Stříbro, Domažlice, Klatovy a Horšovský Týn) a jižní hranice (Sušice) Českého království. Plzeň tak již od počátku svého vzniku byla významným obchodním, hospodářským, ale také duchovním střediskem, neboť se zde setkávaly rozmanité myšlenkové proudy přicházející jak z jihu, tak ze západu.¹

Počátky židovských obcí v Čechách jsou spjaty právě s takto hospodářsky významnými místy na důležitých obchodních stezkách, proto lze předpokládat, že se první Židé v Plzni objevili již krátce po založení města, přestože o tom v pramenech není spolehlivý údaj. Přímé doklady o přítomnosti Židů v Plzni máme až o čtyři desetiletí později z roku 1338, kdy Karel IV., tehdy ještě markrabí moravský vydal dekret nařizující ochranu židovských obyvatel města: „*Karel, markrabí moravský, nařizuje přísně rychtáři a konšelům města Nové Plzně, aby nedopustili týrati židy u nich v městě bydlící, a kdyby přece, kdo se opovážil proti tomuto nařízení jednati, aby toho přísně potrestali.*“²

Druhou nejstarší zmínkou o přítomnosti Židů v Plzni je pak pergamenová listina uložená v archivu města Plzně ze dne 17. září 1375, jedná se o pověření křížovníka řádu Německých rytířů vybíráním daní jak od křesťanů, tak od Židů.³ Dalšími prameny, v nichž můžeme nalézt zmínky o Židech v Plzni v 15. století, jsou soudní knihy – Liber iudicii.⁴ Z těchto dochovaných pramenů lze vyčíst, že Židé se již na počátku 15. století sdružovali ve vlastní obci, obývali domy nacházející se v běžné zástavbě dnešní ulice Solní, a to konkrétně v její západní části od dnešní ulice Sedláčkovi až po nároží, kde se dnes nachází budova hlavní pošty a kudy se tehdy táhly městské hradby. Na území dnešní hlavní pošty stála

¹ BĚLOHLÁVEK, Miloslav. Plzeň v historických a kulturních souvislostech k Čechám a ke střední Evropě. In: BYSTRICKÝ, Vladimír. a kol. *Západočeský historický sborník 2*. Plzeň, 1996, str. 317-318

² ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Český les, 2000, str. 6

³ tamtéž, str.6

⁴ tamtéž, str. 6

nejstarší synagoga, která plnila i funkci školy a o které se dochovala nejstarší zmínka z roku 1409. Pravděpodobně tu ale stála již delší dobu předtím. Z pramenů lze dále vyčíst, že se tato stará synagoga stala poměrně záhy nevyhovující, protože den 8. července 1473 kupuje židovská obec od města Plzně dům Linharta (v Solní ulici v blízkosti staré synagogy) na stavbu synagogy nové, o níž se dochovaly zmínky až do roku 1533.⁵

Dle soudních knih z let 1407 – 1420 v Plzni žilo v 10 domech již celkem 35 Židů, a to 19 mužů a 16 žen, plzeňská židovská obec měla vlastního lékaře a řezníka. Také se dochovaly zmínky o postupném odkupování pozemků (v letech 1424, 1432 a 1445) plzeňskou židovskou obcí od města Plzně na zřízení židovského hřbitova na Škvrňanském předměstí.⁶

Ze všech výše uvedených skutečností je patrné, že Židovská komunita se v Plzni v průběhu 15. století poměrně dynamicky rozvíjela. Zlom v tomto rozvoji nastal na přelomu 15. a 16. století, kdy se vlivem historických událostí situace plzeňských Židů začala značně měnit a nově zaváděná opatření nakonec vedla k tomu, že plzeňská židovská obec v polovině 16. století zanikla, a to přesto, že v té době byla po Praze druhou nejpočetnější.⁷ Ve zkratce uvádím historické okolnosti, které k tomu vedly:

Podobně jako v jiných městech se i Židé v Plzni v té době živili převážně obchodem, především s kořením, a půjčováním peněz na úrok. Koncem 15. století se změnil status, který středověká společnost v tomto smyslu Židům vyhradila. Díky novému znění kanonického práva bylo umožněno otevřeně obchodovat s penězi také křesťanům, což otevřelo křesťanské společnosti nové možnosti úvěrového podnikání. Logickým důsledkem pak bylo zhoršení křesťansko židovských vztahů, a to z důvodů obav z konkurence a snahy křesťanů vytlačit Židy z tohoto jimi dosud ovládaného odvětví. Do Plzně se navíc po husitských válkách z Prahy přestěhovalo i arcibiskupství a Plzeň, původně sympatizující s husity, se tak opět stávala více katolickou, což napětí mezi křesťany a Židy ještě umocnilo. Z pramenů lze vyčíst, že důsledkem těchto okolností byly plzeňskou městskou radou zaváděny pro Židy omezující opatření. Roku 1493 bylo vydáno nařízení

⁵ SCHIEBL, Jaroslav. Židé v Plzni od založení města až do r. 1820. In: *Plzeňsko*, 1930, r. XII., č. 1-6, str. 27

⁶ tamtéž, str. 29

⁷ ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Český les, 2000, str. 10

přikazující domácím i přespolním Židům nosit židovské kukly a Židovkám šlojíře⁸ se žlutými okraji, aby byli odlišeni od ostatních obyvatel. Následně bylo vyhlášeno roku 1501 konšely města Plzně 19 artikulí, které jednak omezovaly výši lichvy a obsahovaly i řadu dalších zákazů a postihů pro Židovské obyvatele města (např. zákaz obchodu s oděvy a jejich zastavování, zákaz mytí se v křesťanských lázních, zákaz nákupu kostelních předmětů a tavení mincí).⁹

Zásadním zlomem pro Židovskou komunitu v Plzni byl nicméně až Majestát krále Vladislava II. Jagellonského, který podobně jako jiným městům v Čechách udělil roku 1504 i měšťanům Plzně možnost vypovězení Židů z města, a to bez udání důvodu: „*A také nadepsaným měšťanům (tj. Plzeňským) tu milost činíme, at by Židův žádných nyní, ani v časech budoucích, nikdy my ani budoucí naši králové čeští do města toho uvésti nemohli, neb Židé jsou jim dáni k městu k užítku jejich od předkův našich, protož my tímto listem a mocí královskou v Čechách témuž městu a obyvatelům jeho toho moc dáváme, aby oni Židy z města mohli vypověděti, když by se jim koli zdálo, vidělo a líbilo, a to bez naší a budoucích králův českých všelijaké překážky.*“¹⁰

I přes tuto možnost plzeňští měšťané Židy z města nevypovídali. Je to doloženo některými zápisy ze soudních pří v Registrum causarum civitatis Pilznensis, o kterých se podrobně ve své studii zmiňuje Jaroslav Schiebl.¹¹ Nicméně toto nově Plzeňany získané privilegium vedlo v důsledku k tomu, že plzeňští Židé začali prodávat své domy a postupně město opouštět. Stěhovali se převážně do blízkých vesnic v okolí Plzně: Štěnovic, Kasejovic, Oseka, Kozolup apod.¹² Za oficiální zánik plzeňské obce v 16. století lze považovat rok 1533, kdy zanikla synagoga a škola.

Nicméně přítomnost Židů v Plzni v druhé polovině 16. století i ve století následujícím je doložena řadou příkladů, o kterých se své studii opět podrobně zmiňuje Jaroslav Schiebl. Jde jednak o záznamy soudních sporů mezi Židy a křesťany, stížnosti Plzeňanů na nepovolený pobyt Židů přes noc ve městě a dále pak spor vedený plzeňskými řezníky vůči dovážení košer masa Židy na jarmarky,

⁸ Šlojíř = závoj

⁹ ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Český les, 2000, str. 10

¹⁰ SCHIEBL, Jaroslav. Židé v Plzni od založení města až do r. 1820. In: *Plzeňsko*, 1930, r. XII., č. 1-6, str. 71-72

¹¹ tamtéž, str. 72

¹² ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Český les, 2000, str. 12

zprávy týkající se trestů a poprav Židů a konečně soupis násilných křtů plzeňských Židů v 17. století.¹³

Veškeré tyto písemné doklady značí, že se Židé v Plzni vyskytovali i v tomto období, a to i přesto, že jejich situace v českých zemích nebyla všeobecně jednoduchá. Za vlády Ferdinanda I. Habsburského totiž došlo roku 1541 nejprve k vypovězení všech Židů z celého království. Ovšem vzhledem k velmi krátké lhůtě vystěhování, která činila jen několik měsíců, dostávaly mnohé obce odklady až na jeden rok. Také byla v této souvislosti vydávána Židům řada časově omezených povolení k pobytu, která již tak vyhoceným vztahům mezi křesťany a Židy příliš nepomáhala. Proto byl následně roku 1545 vydán všeobecný glejt povolující pobyt těm Židům, kteří byli již v Českém království usedlí, následně byl ale opět roku 1557 Ferdinandem I odvolán a to na nátlak měst, která tento postoj odmítala. Situace Židů v Čechách se stabilizovala až za vlády Rudolfa II (1576 – 1611), který Židům jednak zaručil, že ze zemí české koruny nebudou vypovídáni a jednak vydal další edikty, které vedly k uvolnění židovských obchodů a řemesel. Za jeho vlády se zvl. Praha stala centrem židovské kultury a pražské židovské město bylo nejvýznamnější ve svých dějinách.¹⁴

O Židech v Plzni z této doby existují dvě podstatné zmínky. První je z roku 1584, kdy si kupují právo navštěvovat plzeňské městské výroční trhy.¹⁵ Druhá pak z roku 1643, kdy plzeňští konšelé řešili stížnosti na překračování nařízení rady. Nařízení vydané městskou radou stanovovalo, že Židé nesmí v Plzni zůstat přes noc a slavit zde šábesy. V souvislosti s opakovanými stížnostmi bylo toto nařízení roku 1649 ještě zpřísněno a za jeho porušování hrozilo Židům až propadnutí majetku: „*Židé poněvadž se to spatřuje, že se tu přes noc zdržují, handle své vedou, což pánům měšťanům na škodu jest. Sněšeno: aby skrze pana rychtáře záповěď se stala, aby se bez hodné a slušné příčiny v městě nezdržovali, skladů žádných neměli a jako jiný měšťánin handle nevedli, pod propadnutím všech věcí.*“¹⁶ Uvedený zákaz zůstal následně v platnosti až do začátku 19. století, a to i přes vydání reforem

¹³ SCHIEBL, Jaroslav. Židé v Plzni od založení města až do r. 1820. In: *Plzeňsko*, 1930, r. XII., č. 1-6, str. 109-113

¹⁴ ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Český les, 2000, str. 12-13

¹⁵ tamtéž, str. 13

¹⁶ SCHIEBL, Jaroslav. Židé v Plzni od založení města až do r. 1820. In: *Plzeňsko*, 1930, r. XII., č. 1-6, str. 110

Josefa II. Židé tak byli nuceni na noc z Plzně odjíždět a nocovat v okolních vesnicích, nejčastěji ve Štěnovicích, kde byla židovská obec.

Historické události 18. století byly pro další vývoj Židovské komunity v Plzni, ale i v ostatních židovských obcích na území Čech a Moravy, zcela zásadní. Toto století přineslo pro židovské obyvatele země velké změny, a to jak negativní, tak zvláště pak za vlády Josefa II. i pozitivní: židé se dočkali nebývalých „svobod“, které měly rozhodující vliv na pozdější obrovský rozvoj jednotlivých židovských komunit a jejich nepopiratelný podíl na vzkvétajícím hospodářství První československé republiky.

Pro pořádek uvádím podstatné historické události, které se v průběhu 18. století dotkly života Židů v českých zemích. Za vlády císaře Karla VI. (1711 – 1740) se jednalo o vydání následujících tří omezení: *Translokačního reskriptu* z prosince 1726, který přikazoval Židům přestěhování do zvláštních ulic a čtvrtí ležících dále od katolických hřbitovů a kostelů a měl za následek důslednější segregaci židovského obyvatelstva. Dále pak *numerus clausus*, který určil počet židovských rodin v zemi (v Čechách smělo nadále bydlet pouze 8541 rodin) a s ním související *familiantský zákon*, který přesně stanovoval, za jakých podmínek mohou Židé získat *inkolát*, tj. státní občanství ve stavovské monarchii.¹⁷

Vláda Marie Terezie (1740 – 1780) přinesla další krutá omezení pro Židy. Císařovna Židy obvinila ze zemské zrady a roku 1744 je vypověděla ze země. Nicméně vzhledem k tomu, že toto nařízení nebylo možné ve stanovené lhůtě 45 dnů zrealizovat – oboustranné křesťanské a židovské finanční závazky a propojení byly příliš komplikované – uvolnila se nakonec císařovna k tomu, že Židé mohou po omezenou dobu přebývat na venkově. Po přímlovách papeže a vyslanců dalších zemí (Anglie, Holandska, Dánska a Turecka) byl nakonec Židům do měst povolen návrat, ovšem byla jim za to zavedena toleranční daň.¹⁸

Až vláda Josefa II. (1780 – 1790) přinesla pro Židy podstatné pozitivní změny. Plánem Josefa II. bylo vytvořit z nesourodé monarchie centralizovaný stát s moderní ekonomickou základnou. V případě nově zaváděných reforem týkajících se židovského obyvatelstva tedy nešlo ani tak o to, aby Židé získali úplnou

¹⁷ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer, 1993, str. 76-77

¹⁸ tamtéž, str. 80-83

rovnoprávnost. Reformy měly zaručit pouze to, aby se v monarchii již žijící (trpění) Židé do nového státu integrovali a stali se mu prospěšnými.

Ve stejné době, kdy císař vydal „Toleranční patent“, vyšla proto také i celá řada nařízení, která upravovala práva a povinnosti Židů: roku 1781 byla zrušena povinnost nosit viditelné označení židovského původu (tato povinnost byla zavedena Marií Terezií roku 1762), dále pak byla dvorským dekretem Židům v Čechách a na Moravě povolena návštěva vyšších škol včetně univerzit, poprvé také bylo Židům umožněno věnovat se všem živnostem a řemeslům a zakládat cechy, také jim byl povolen nákup půdy a nájem panských gruntů. Židé dále mohli provozovat velkoobchod střížním, kupeckým a smíšeným zbožím, měli povoleno stravovat se v hostincích, bydlet s křesťany pod jednou střechou a pobývat v královských městech v době konání trhů apod. Josef II. zavedl také právní reformu, která stanovila, že Židé podléhali stejné jurisdikci jako křesťané, a zavedl také zákon o jménech. Tento stanovoval povinnou formu jména v německém jazyce a zaváděl pořádek v dříve nepřehledných židovských jménech mimo jiné i tím, že udával povinnost vést matriky narozených a zemřelých židovských obyvatel.¹⁹

Za vlády císaře Františka I. (1792 – 1835) byla pak tato nařízení týkající se Židů zrevidována a shrnuta do Systemálního židovského patentu, který vyšel roku 1797. Tento patent v celkem deseti oddílech komplexně upravoval právní a ekonomické postavení Židů v monarchii a tedy i v českých zemích a stal se v tomto smyslu pro židovské komunity určující na příštích padesát let.²⁰

V Plzni měly výše uvedené skutečnosti za následek to, že se do města začali znovu stěhovat jednotliví židé, nejprve na předměstí, ale později i dovnitř města, kde se postupně začínají znovu usazovat a provozovat obchody a své živnosti. Významným mezníkem v dalším vývoji plzeňské židovské komunity je dle pramenů rok 1790, kdy byl prodán dům č. 281 „U zlatého anděla“ v Dominikánské ulici do židovských rukou. Po několika stoletích se tak v Plzni objevil první židovský majitel domu, byl jím významný pražský obchodník a finančník Joachim von Popper.²¹

¹⁹ tamtéž, str. 86-93

²⁰ tamtéž, str. 89

²¹ ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Český les, 2000, str. 15

1.1 Protižidovské nálady v Plzni v 19. století

V 19. století docházelo v Plzni k prvním větším projevům antisemitismu od dob přítomnosti židovské komunity ve městě. Důvodem byl vrůstající příliv židovských obchodníků do města. Plzeňští živnostníci se proti tomuto konkurenčnímu přílivu Židů do města vzpírali. Nejprve podali stížnost k plzeňskému magistrátu (roku 1818) a poté co neuspěli, tak dokonce i k samotnému panovníkovi (rok 1820). Dovolávali se přitom privilegia daného Majestátem Vladislava II. Jagelónského z roku 1504 – tedy možnosti Židy z města kdykoli vypovědět. V dané věci nakonec rozhodovalo pražské gubernium. Bylo stanoveno, že všichni Židé, kteří mají ve městě najatý sklad, prodej tabáku, draslárnu a nebo vinopalnu, mohou se zde zdržovat, a to po dobu nájmu své živnosti. Obchod byl dále povolen pouze obchodníkům s licenci, nesměli ovšem v Plzni zůstat ani nadále přes noc. Výhradní právo pobytu bylo v rozhodnutí pražského gubernia ze dne 27. prosince 1821 uděleno jmenovitě pouze 6 židovským nájemcům²²

1. Štěnovickému chráněnému Židu Abrahámu Levitovi, jakožto nájemci vinopalny Jana Eisenkola na Pražském předměstí²³
2. Štěnovickému chráněnému Židovi Davidovi Löbovi, čili Danielu Leopoldu Levitovi, jakožto nájemci vinopalny Jana Tuschera²⁴
3. Joachimu Ledererovi, jakožto nájemci vinopalny Václava Saláka na Říšském předměstí²⁵
4. Jindřichu Hochhauserovi, jakožto okresnímu výběrčímu židovské daně.
5. Filipu Schackovi, jakožto nájemci draslárny Jana Tuschera na Saském předměstí
6. Karlu Ledererovi, jakožto nájemci draslárny Emanuela Davida na Pražském předměstí²⁶

²² SCHIEBL, Jaroslav. Židé v Plzni od založení města až do r. 1820. In: *Plzeňsko*, 1930, r. XII., č. 1-6, str. 117

²³ v místě hostince Rossia, dříve u města Hamburku v Nádražní ulici; dnes nestojí

²⁴ otec pozdějšího zakladatele první továrny v Plzni, a to na zpracování kůží na Saském předměstí; dnes Roudná

²⁵ později zde vznikla továrna na lihoviny Adolfa Poppera

²⁶ dnes měšťanský pivovar

I přesto protesty proti židovským obchodníkům neustávaly a Plzeňští měšťané podali znovu roku 1825 stížnost magistrátu a následně c.k. krasjkému úřadu. Šlo o židovskou rodinu Ledererových, která byla 15. července 1825 z města vypovězena a přesto se nadále v Plzni zdržovala. Plzeňským měšťanům se nelíbil nedůsledný přístup magistrátu. C. k. krajský úřad na tuto stížnost reagoval tak, že není oprávněn měnit rozhodnutí magistrátu.²⁷

Vzhledem k tomu, že přistěhovalectví židů do Plzně i nadále pokračovalo a plzeňským obchodníkům čím dál tím víc narůstala konkurence, došlo v 60. letech k prvním střetům mezi židovskými a plzeňskými obchodníky a řemeslníky.²⁸

Další nepokoje byly spojovány s krádeží stříbra v příbramských dolech, k jejímuž odhalení došlo 25. února 1866 a při němž bylo zjištěno, že kradené stříbro bylo prodáváno židovským obchodníkům. V břenu roku 1866 se řemeslničtí chasníci snažili vyprovokovat protižidovské výtržnosti, byli ale policií rozeznáni. V noci pak na 2. března byly popsány židovské krámy nápisy „Příbram 115 stříbro“. Nápisy byly policií odstraněny a mladíkům byly představiteli města další výtržnosti rozmluveny. I přesto, že se lidé nadále srocovali k dalším násilnostem již nedošlo. Nicméně v Praze a okolí Plzně nepokoje dále pokračovaly. K výtržnostem docházelo např. také v Sušici, kde byla vytlučena okna a byty židovských obyvatel. Někteří Židé byli dokonce týráni. Situaci muselo uklidnit až z Prahy povoláné vojsko. V Plzni byly zaznamenány již jen pokusy opilých rekrutů o výtržnosti v době, kdy probíhaly odovody. Nicméně zásluhou purkmistra byly v zárodku potlačeny.²⁹

Vyhrocená situace vedla 17. března 1866 dokonce až k tomu, že bylo pro kraje plzeňský, pražský, tábořský a písecký vyhlášeno stanné právo. Nicméně v Plzni nedošlo ani k jednomu odsouzení podle tohoto práva a tak bylo brzy zrušeno.³⁰

I přes tyto zaznamenané nepokoje lze konstatovat, že se oproti jiným městům v Plzni žádné větší protižidovské vystoupení nekonalo a tedy ani nelze plzeňské občany obviňovat z přílišného antisemitismu.

²⁷ ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Český les, 2000, str. 21

²⁸ tamtéž, str. 22

²⁹ tamtéž, str. 22

³⁰ tamtéž, str. 22

2. Rozmach plzeňské židovské obce

Druhá polovina devatenáctého století započala cca 75 let dlouhou éru všeobecného rozkvětu židovských obcí v Čechách i na Moravě. Nejinak tomu bylo i v Plzni, kde se židovská komunita rozrůstala nebývalým tempem a co do počtu členů a aktivit se stala nejpočetnější a nejaktivnější v dějinách města. Tento rozvoj probíhal na všech společenských úrovních a trval až do okupace v roce 1938, která jej násilně ukončila. Pro účely této práce jsem aktivity rozvíjející se plzeňské židovské komunity rozdělila do jednotlivých oblastí a podrobněji je popisuji v následujících podkapitolách. Jedná se zejména o rozvoj v oblasti podnikání a ekonomiky, rozvoj židovského školství, náboženskou oblast, rozvoj spolkového života, rozvoj stavebních židovských památek a zejména pak postavení židovských obyvatel Plzně v tomto období a jejich vazby na místní česko-německé prostředí. Samostatnou kapitolu této práce následně věnuji Velké Synagoze, která byla postavena na konci devatenáctého století a právě ona je odrazem majestátnosti a velikosti plzeňské židovské komunity a všech jejích aktivit.

Židovská náboženská obec byla kolem roku 1900 dokonce druhou nejpočetnější církví v Plzni (k židovskému vyznání se hlásilo 3157 obyvatel, 4,7% z jejich celkového počtu).³¹

V druhé polovině devatenáctého století byly z historického hlediska pro nastartování dalšího rozvoje nejen plzeňské židovské komunity podstatné zejména tyto okolnosti: Jednak revoluční léta 1848 - 1849, kdy se židé v českých zemích aktivně zapojovali do boje za všeobecná občanská práva a odsouvali boj za svou vlastní rovnoprávnost a náboženskou svobodu. V této bouřlivé době především mnozí obchodníci, živnostníci a sedláci nesouhlasili s rovnými právy pro židy. Byť se situace v Čechách místně značně lišila, tak mnohde docházelo k řadě protižidovských vystoupení, včetně Plzně. To v důsledku vedlo k odchodu řady židovských rodin do emigrace. Celkově ale zmíněné období (1848-1849) přineslo zásadní změnu právního postavení židovských obyvatel: židé získali svobodu pohybu a usídlení, otevřel se jim přístup do veřejných úřadů, byl zrušen

³¹ NOVOTNÝ, Jan. Plzeň v novodobé české politice, K obrazu města na přelomu 19. a 20. století. In: BYSTRICKÝ, Vladimír. a kol. *Západočeský historický sborník 2*. Plzeň, 1996, str. 343

familiantský zákon, numerus clausus, padla instituce inlokátu, byla zrušena ghetta a toleranční daň.³²

Ačkoli byly následně nové svobody opět zpochybňovány a omezovány, zřídka kdy docházelo k jejich úplnému zrušení. Naopak po uvolnění politických poměrů byly vždy rychle uváděny opět do praxe a bylo jen otázkou času, kdy židovští občané získají formální rovnoprávnost. Roku 1867 jim ji přinesla tzv. Prosincová ústava, která jednak přiznávala židům státní občanství, politickou a občanskou rovnost před zákonem, umožnila jim volně se stěhovat, nabývat nemovitosti a provozovat jakoukoli živnost a konečně přinesla židům i zisk aktivního a pasivního volebního práva. Prosincovou ústavou byla legislativně završena tzv. emancipace Židů v českých zemích - židé měli poprvé ve svých moderních dějinách stejná práva jako ostatní obyvatelé země.³³

Od konce 40. let do konce 60. let devatenáctého století docházelo k emigračním vlnám židovského obyvatelstva z venkova do větších měst. V Plzni nejsou roku 1850 uvedeni při sčítání obyvatelstva žádní židé. Ovšem v roce 1854 již žilo dle pramenů ve městě 41 židovských rodin s celkem 249 rodinnými příslušníky.³⁴

Do Plzně se židé stěhovali nejen z blízkého okolí (Kozolupy, Rabí, Kralovice, Pňovany, Malesice, Kynžvart atd.), ale i z celých Čech a Moravy.³⁵

Židé ve městech nalézali lepší možnosti obživy a příznivější sociální podmínky – také v Plzni patří k prvním působícím průmyslníkům právě Židé.

Za nový počátek plzeňské židovské obce můžeme považovat rok 1853.³⁶ V tomto roce byl také jmenován prvním židovským rabínem Angelus Kafka.³⁷ Z tohoto období dále evidujeme v Knize pamětní plzeňského archiváře Martina Hrušky řadu pro plzeňské židy významných mezníků: roku 1852 žádal Michael Lederer o místo pro židovský hřbitov, v roce 1854 pak bylo židovské náboženské obci povoleno zřídit školu a postavit synagogu. Místo pro svůj hřbitov v Bolevci

³² PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer, 1993, str. 98-99

³³ tamtéž, str. 99-100

³⁴ HRUŠKA, Martin. *Knih pamětní krajského královského města Plzně*. Plzeň: V. Steinhauser, 1883, str. 569

³⁵ ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Český les, 2000, str. 18

³⁶ HOCH Max. *Geschichte der Juden in Pilsen*. In: GOLD, Hugo. *Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn, Prag: Jüdischer Buch und Kunstverlag, 1934, str. 484

³⁷ ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Český les, 2000, str. 18

získala židovská obec v roce 1856 a rok poté (1857) byl položen základní kámen synagogy.³⁸

Hospodářský rozvoj židovských komunit v 19. století je možno nazvat ekonomickým zázrakem (Kestenbergová) – zatímco, před rokem 1848 byli židé v Čechách a na Moravě v naprosté většině chudí, na konci století patřili často k dobře situované městské i venkovské střední třídě a ve velké míře zasahovali do hospodářského života země.³⁹

2.1 Rozvoj židovského obchodu a podnikání

Plzeň procházela od druhé poloviny devatenáctého století procesem intenzivní industrializace, což mělo za následek velmi rychlý a všestranný vzestup města. V průběhu pouhých čtyř desetiletí se proměnila v jedno z největších a nejvýznamnějších průmyslových center jak českých zemí, tak přinejmenším západní části Rakouska-Uherska.⁴⁰

Rychlému růstu průmyslu ve městě nahrávala zejména skutečnost, že se v okolí Plzně nacházely značné zásoby černého uhlí, které byly zdrojem energie pro mnoho začínajících podniků. Dále byl rozvoj zejména plzeňského strojírenského průmyslu úzce navázán na postupující rozvoj železniční dopravy a s ním spojených možností většího odbytu. Plzeň se stala významným železničním uzlem: roku 1861 byla otevřena trať Plzeň – Domažlice. Zajímavostí spjatou s touto událostí je záznam v Knize pamětní od archiváře Martina Hrušky, a to sice skutečnost, že se této události účastnil i baron Rotschild, člen jedné z nejvýznamnějších a nejvlivnějších židovských rodin.⁴¹ V následujících letech byly pak otevřeny i další významné železniční tratě: 1862 Plzeň – Praha, 1870-1871 trať Cheb – Plzeň – Vídeň a roku 1873 trať Duchcov – Plzeň – Eisenstein.⁴²

Kromě Škodovky a tří velkých pivovarů existovalo v Plzni na počátku dvacátého století nejméně dalších 47 průmyslových podniků, z toho minimálně 12

³⁸ HRUŠKA, Martin. *Knih pamětní krajského královského města Plzně*. Plzeň: V. Steinhauser, 1883, str. 555 - 599

³⁹ PĚKNÝ T., *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, str. 100

⁴⁰ NOVOTNÝ, Jan. Plzeň v novodobé české politice, K obrazu města na přelomu 19. a 20. století. In: BYSTRICKÝ, Vladimír. a kol. *Západočeský historický sborník 2*. Plzeň, 1996, str. 346

⁴¹ HRUŠKA, Martin. *Knih pamětní krajského královského města Plzně*. Plzeň: V. Steinhauser, 1883, str. 555 - 599, str. 721

⁴² ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Český les, 2000, str. 22

podniků strojírenských. Dále se v Plzni nacházely továrny na výrobu potravinářských strojů a zařízení, hospodářských a hasičských strojů, vozů a kočárů, drátovny a další menší podniky vyrábějící kovové zboží, zejména nádobí. Ačkoli průmyslová výroba zatlačovala řemeslnou, plzeňský průmysl vyrůstal právě z řemeslných živností. Celkem cca 35 plzeňských průmyslových podniků se kolem roku 1900 podílelo na potravinářské, kožedělné, papírenské, polygrafické, ale i nábytkářské, sklářské či textilní produkci.⁴³

Již v šedesátých letech vznikly v Plzni menší židovské podniky, jejich majitelé byli především obchodníci, ale velmi brzy byli schopni řešit i výrobní problémy. Plzeňští židovští podnikatelé vynikali zejména v koželužské, železářské a oděvní výrobě. Stranou jejich zájmu ale nezůstávalo ani lihovarnictví a papírenská či sirkařská výroba.

Rámeček města i regionu dále v podnikatelské sféře přesahovala i působnost plzeňské Obchodní a živnostenské komory, která byla ustavena již v roce 1850.⁴⁴

V obchodním rejstříku bylo ke konci století zapsáno mnoho židovských obchodníků. Nejčastěji obchodovali s textilem, dále pak také často provozovali obchody s obilím, semeny a luštěninami a také často prodávali lihoviny, potraviny, smíšené zboží či kávu. Mezi židovskými obchody dále dominovaly prodejny a výkupny železa. Jedním takovým byl např. i obchod Simona Hofmanna založený roku 1860. Hofmann zajistil pro svůj obchod výrobu u menších podniků a tím přispěl k jejich rozvoji, jeho firma měla mnoho zaměstnanců, rozsáhlé sklady a vlastní továrny - na olověné broky a na výrobu barev. Zároveň vykupoval i staré železo a zprostředkoval jeho další zpracování. Podrobný výčet jmen plzeňských židovských obchodníků uvádí ve svém textu Věra Špírková.⁴⁵

Zajímavé poznatky uvádí Špírková i v souvislosti s plzeňskou židovskou inteligencí. Zmiňuje se jednak o tom, že naprostá většina židovských lékařů a advokátů působila v předválečném období v soukromé sféře a zároveň že podíl této inteligence v soukromém sektoru vzrůstal s každou generací. Přičemž platí, že první generace byla převážně obchodnická a podnikatelská a další generace – hlavně ta předválečná - již měla vysoké procento advokátů a lékařů. V číslech vyjádřeno byla

⁴³ NOVOTNÝ, Jan. Plzeň v novodobé české politice, K obrazu města na přelomu 19. a 20. století. In: BYSTRICKÝ, Vladimír. a kol. *Západočeský historický sborník* 2. Plzeň, 1996, str. 347

⁴⁴ tamtéž, str. 347

⁴⁵ ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Český les, 2000, str. 35

třetina plzeňských advokátů v roce 1938 židovská a čtvrtinu plzeňských lékařů tvořili židé.⁴⁶

2.1.1 Významní židovští továrníci

V následujícím textu uvádím výčet a krátký popis nejvýznamnějších židovských průmyslníků a jejich podniků nacházejících se v Plzni zhruba od poloviny devatenáctého století. Vycházím přitom z textu Věry Špirkové, která tuto problematiku podrobně popisuje včetně odkazů na relevantní prameny.⁴⁷ Naprostá většina plzeňských židovských podniků se dynamicky rozrůstala až do 30. let dvacátého století. Jejich majitelé se stali významnými a bohatými průmyslníky, své zboží a produkty vyváželi do okolních zemí a jejich ekonomický úspěch se dal měřit v evropském měřítku.

Koželužna Davida Leopolda Levita

David Leopold Levit byl prvním židovským průmyslníkem v Plzni. S podnikáním začínal v malé pronajaté koželuně na Saském předměstí (dnes Roudná). Již roku 1837 založil v Plzni továrnu na zpracování kůží. I přes to, že stavba této koželužny byla povolena samotným císařem, tak se neshledávala s pochopením ostatních plzeňských živnostníků. Tovární budova stála Na rychtářce a již od začátku byla koncipována tak, aby její provoz byl uzpůsoben pro velkovýrobu a vývoz zboží za hranice státu. Největší odbytiště bylo v Německu, Rusku a Itálii.⁴⁸

Výroba Levitovi továrny se specializovala na veškerý sortiment podešví, kůží na řemenice, hlezenic na koňské postroje, svrškové kůže a strojové řemeny. Část její výroby byla orientována na výrobu pro c. a k. vojska, tam dodávala především kožené součástky výstroje a teletiny pro vojenské tlumoky. Již v roce 1851 měla Levitova Koželužna 51 zaměstnanců, tento počet se rozrostl v dobách největšího rozkvětu až na 130 dělníků, kteří zpracovávali ročně 10000 ovčích koží, 4000 hovězích, 200 koňských a 400 skopových kůží. Technické zařízení nebylo na

⁴⁶ tamtéž, str. 35-36

⁴⁷ ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Český les, 2000, str. 23-34

⁴⁸ tamtéž, str. 23

svoji dobu také nikterak zanedbatelné, roku 1890 se skládalo z dvou parních strojů, dvou mlýnů na tříslo, parního topení a dalších strojů.⁴⁹

Posledním rodinným příslušníkem, který měl v držení Koželužnu, byl Otto Levit, poté je o této budově již poslední zpráva a to ta, že ji 7. října roku 1939 koupilo město za účelem zřízení městské vodárny.⁵⁰

Koželužna Solomona Kohna, později Brummel, Bloch & Waldstein

Solomon Kohn, který koželužnu v blízkosti Kalikovského mlýna (dnešní Koželužská ulici v blízkosti výstaviště) roku 1862 založil, pocházel ze Švinova. Za příslušníka Plzeňské obce byl přijat roku 1863, tedy rok po založení továrny. Pro potřebu nově vznikající ulice nechal na vlastní náklady zbudovat veřejnou studnu a zásobník pitné vody.⁵¹

Samotnou stavbu koželužny realizoval stavitel Ungr. V devadesátých letech 19. století vyvážela firma své výrobky především do Německa, Holandska, Anglie a Švýcarska. Roku 1905 koupili továrnu tři obchodníci Brummel, Bloch a Waldstein, továrnu vybavili moderním parním strojem, který za pomoci generátoru vyráběl elektřinu pro pohon strojů. Nechali také pro své dělníky postavit obytný dům v blízkosti koželužny. Jejich Hlavními tuzemskými odběrateli byli české dráhy a armáda. Koncem třicátých let byl podnik zrušen.⁵²

Koželužna Jakuba Krause

Dalším podnikem založeným v Plzni roku 1852, byla koželužna Jakuba Krause, která vyráběla řemeny a zpracovávala kůže. Roku 1905 vznikl společný podnik majitelů Emila a Karla Krauses - *Spojené továrny na úsně a řemeny – Dr.Levit a Kraus v Plzni*⁵³

⁴⁹ tamtéž, str. 24

⁵⁰ tamtéž. Str. 24

⁵¹ ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Český les, 2000, str. 24

⁵² tamtéž, str. 24

⁵³ tamtéž, str. 24

Sirkárna Neuburg & Eckstein, později Eckstein & Hirsch

Neuburg a Eckstein založili roku 1852 v Plzni jednu ze svých továren, kde zaměstnávali 150 zaměstnanců z celkového počtu cca 500 zaměstnanců. V Plzni byla jen část výroby, větší podíl byl přenesen na venkov, kde zaměstnávali na výrobu krabiček celé rodiny. Kromě výroby zápalek se zabývali ještě výrobou stearinových svíček a mýdel. Továrnu v Plzni postihlo několik požárů a roku 1873 upadla do konkurzu. Jejím novým spolujeditelem se stal Eckstein & Hirsch. Továrna byla zavřena roku 1929.⁵⁴

Papírna Fürth & Gellert

Plzeňští směnárníci Jindřich Fürth a Leopold Geller jsou zakladateli první strojní papírny na slámový papír v českých zemích, a to právě v Plzni. Továrna vznikla v letech 1867-1868 nedaleko řeky Mže u silnici do Skvrňan (dnešní Skvrňanská ulice). Papír se zde vyráběl ze slámoviny. Továrna byla vybavena třemi parními stroji. Do roku 1875 továrna zaměstnávala na dvanácti hodinový směnný provoz 4 strojvedoucí a 22 dělníků (z toho 8 žen), poté došlo k rozšíření výroby a přibylo dalších 26 zaměstnanců.⁵⁵

Firma získala věhlas po celém světě, vyvážela své výrobky do Anglie, Švýcarska, Holandska, Itálie, Bulharska, Srbska, Turecka, Egypta, Indie a jižní i severní Ameriky. Jejím hlavním artiklem byl slaměný papír, lepenka, barevný a hedvábný papír.⁵⁶

Synové zakladatelů Rudolf Gellert a Emil Fürth se roku 1900 stavají po odstoupení svých otců jedinými majiteli. Později roku 1907 Rudolf Gellert kupuje druhý podíl a stává se výhradním vlastníkem akciové společnosti, kterou roku 1914 přeměňuje ve společnost s ručením omezeným. Následně byl v roce 1919 zřízen další odštěpný závod v Praze. Oba tyto závody fungovaly až do roku 1936.⁵⁷

Budova bývalé skvrňanské papírny byla zbourána při stavbě centrálního autobusového nadraží.

⁵⁴ tamtéž, str. 27

⁵⁵ tamtéž, str. 27

⁵⁶ tamtéž, str. 27

⁵⁷ ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Český les, 2000, str. 24

Adolf Popper – továrna na výrobu likérů a rafinérie lihu

Adolf Popper roku 1850 zavedl výrobu likérů v Komenského ulici. Následně nechal roku 1862 vybudovat rafinerii lihu, která stála v Jízdecké ulici. Továrna produkovala rovněž likéry a lihový ocet. Hlavním vývozním artiklem byl bramborový a obilný líh, který byl dodáván především do Švýcarska, Hamburku a Itálie.⁵⁸

Moric Auer – továrna na výrobu likérů a rafinérie lihu

Moric Auer se do Plzně přestěhoval roku 1857 z Všerub, kde vyráběl lihoviny. Jeho vývozním zbožím byl „Plzeňský pivní hořčák“, který vyvážel do Německa a Itálie. Dalšími lihovárníky byli Gutman & Kafka, kteří založili v roce 1865 továrnu na výrobu lihu a droždí. Tu po pěti letech odkoupil J. Hanák. Továrna dodnes stojí v Lochotínské ulici.⁵⁹

Richard Hirsch – Cvokařská ulice – továrna na výrobu hřebíků

Richard Hirsch a Karel Tuschner založili v roce 1872 továrnu na výrobu drátěných hřebíků a pozinkovaného a nezinkovaného drátu.⁶⁰

Jakub Hoffe – továrna na výrobu dětských vozíků a postýlek

Jakub Hoffe roku 1873 v Kollárově ulici založil továrnu na výrobu postýlek, vozíků a kovového nábytku. Vyráběl levné žádané dostupné zboží pro širokou veřejnost. Ve svém podniku zaměstnával kolem 150 zaměstnanců a v době největšího rozkvětu jich bylo dokonce až 250.⁶¹

Josef Adler & synové, Fischer & Bondy, Bondy & Ehrlich – výroba oděvů

Všechny tyto závody zaměstnávaly především domácí plzeňské dělníky a jejich výrobky byly určeny pro domácí trh. Až na závod Josef Adler & Söhne, ten vyráběl knoflíky, které vyvážel do celého světa.⁶²

⁵⁸ tamtéž, str. 29

⁵⁹ tamtéž, str. 31

⁶⁰ tamtéž, str. 32

⁶¹ ŠPIRKOVÁ, Věra. Židovská komunita v Plzni. Domažlice: Český les, 2000, str. 32

⁶² tamtéž, str. 33

2.2 Židovské školství

Soukromá židovská škola vznikla v roce 1859 a působila v Plzni 33 let.⁶³ Židovské děti navštěvovaly předtím i potom zejména německé, ale i české obecní školy. Jednalo se přitom o školu čtyřletou a vyučovalo se šest dní v týdnu (od pondělí do pátku a v neděli). Vyučovacími předměty byla hebrejšтина, náboženství, počty, čtení biblických textů v hebrejštině, český jazyk a ve vyšších třídách angličtina. Vyučování bylo vedeno v němčině. Ostatně k německé obcovací řeči (Umgangssprache)⁶⁴ se na přelomu století hlásila většina plzeňských Židů.⁶⁵

Vysvětlení je poměrně logické. Způsobovala to jednak blízkost německého prostředí – ve vnějším obvodu města a místy v jeho bezprostřední blízkosti probíhala jazyková hranice mezi českým a německým etnikem. A pak v těchto česko-německých jazykově smíšených oblastech si Židé sice na jedné straně zachovávali svou náboženskou identitu, ale na druhé straně se v podstatě identifikovali s německým prostředím. Německá kultura a německé školství byli jednotícím prvkem v rozsáhlém středoevropském regionu, což pro Židy znamenalo větší možnost uplatnění než přimknutí k české kultuře a jazyku.⁶⁶

Není se proto čemu divit, že při prohlášení reálné školy za českou roku 1866 zavládla mezi plzeňskými Židy značná nevole a tito podali protest k zastupitelstvu města. Protestovali proti zavedení českého jazyka jako jediného vyučovacímho předmětu právě s ohledem na obavy před špatným budoucím uplatnění žáků.⁶⁷

Činnost židovské školy byla ukončena v roce 1892, přičemž se odhaduje, že v posledních jednadvaceti letech do ní docházelo 130 až 190 žáků.⁶⁸

Vyučování náboženství židovských dětí bylo po zrušení této školy poskytováno tzv. *Talmud – Thora Schule*. Náboženství bylo dále vyučováno na

⁶³ tamtéž, str. 36

⁶⁴ Jednalo se o úřední kritérium nacionální příslušnosti, o které rozhodovala volba hovorového jazyka a nikoli původ

⁶⁵ NOVOTNÝ, Jan. Plzeň v novodobé české politice, K obrazu města na přelomu 19. a 20. Století. In: BYSTRICKÝ, Vladimír. a kol. Západočeský historický sborník 2. Plzeň, 1996, str. 343

⁶⁶ VOBECKÁ, Jana. ANALÝZA: Židovské obyvatelstvo v Čechách 1848 – 1939. In: *Demografie.info* [online]. 28.7.2006 [cit. 3.6.2015]. ISSN 1801-2914. <Dostupné z: http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=369>

⁶⁷ ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Český les, 2000, str. 37

⁶⁸ tamtéž, str. 36

obecné i měšťanské školy a později i na české a německé reálce, gymnásiích a obchodních akademiích. Židovské děti navštěvovaly v době první republiky české obecné i měšťanské školy, ovšem ve vyšší míře německé školy střední.⁶⁹

2.3 Náboženský život obnovené židovské obce

Plzeňská židovská obec se obnovila v druhé polovině 19. Století. Její růst byl velmi rychlý – brzy po svém vzniku se stala třetí největší v Čechách po Praze a Teplicích. Židé, kteří v té době přicházeli do Plzně, se snažili o rychlé splynutí s okolním obyvatelstvem, ale i přesto si zachovávali vztah ke svým tradicím. Jejich hlavním rámcem zůstávala právě židovská obec.

Roku 1890 byl vydán zákon o izraelitských obcích, kde byly židovské náboženské obce pojaty jako geografické jednotky, do kterých musel každý věřící povinně patřit, platil zde náboženskou daň a tím se také podílel na zabezpečení chodu obce. Židovské náboženské obce z těchto peněz udržovaly synagogy, zaměstnávaly rabíny, zabezpečovaly výuku náboženství, udržovaly rituální instituce a hřbitovy, spravovaly nadace a vedly matriky.⁷⁰

Plzeňská židovská obec patřila ve dvacátých letech ke svazu německy mluvících obcí. V této době dochází ke sporům, mezi příznivci česko-židovského hnutí a plzeňskými rabíny. Roku 1923 došlo na toto téma k jednání, které skončilo smírem - bylo dohodnuto, že sobotní bohoslužby budou probíhat jeden týden v českém jazyce a druhý týden v jazyce německém. I přes tuto dohodu docházelo k dalším sporům, proto předseda obce Max Hutter 10. února roku 1931 znovu nařídil, aby o *vysokých svátcích*, byly bohoslužby jeden den v němčině a druhý den v češtině.⁷¹

Bohoslužby v synagoze byly doprovázeny hudbou, byly zde umístěny varhany a rovněž zde působil pěvecký sbor, který byl nucen svou činnost ukončit k 1. květnu 1939.

Prvním plzeňským rabínem byl Angelus Kafka. Ustaven byl dne 16. listopadu roku 1836, a to krajským rabínem pro plzeňský a klatovský kraj.

⁶⁹ ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Český les, 2000, str. 36-37

⁷⁰ tamtéž, str. 65

⁷¹ tamtéž, str. 65

Během jeho působení se židovská obec rozrostla z několika rodin na velkou a vlivnou komunitu. V této době byla také postavena stará synagoga.

Zajímavostí je, že se k jeho hrobu v Plzni za německé okupace chodili modlit Židé s prosbou o odvrácení nebezpečí.

Posledním plzeňským rabínem byl doktor Max Hoch, který přišel do Plzně z Mladé Boleslavi. 25. října roku 1925 nastoupil do funkce rabína a byl pověřen vedením matrik. Na podzim roku 1939 byl spolu s dalšími plzeňskými Židy zatčen. Zahynul roku 1940 v Dachau.

2.4 Židovský spolkový život v Plzni

Význam židovských spolků byl pro rychle se rozvíjející plzeňskou židovskou komunitu a její začleňování do českého prostředí zcela nesporný. Prostřednictvím nejrůznějších sdružení byla jednak udržována kontinuita a soudržnost židovského společenství. Zároveň se ale plzeňští Židé svou hojnou spolkovou aktivitou včleňovali jako specifické společenství do nového prostředí a vymezovali si tak i určitý respekt a hranice v českoněmeckém, ne vždy zcela přátelském, prostředí. Na druhou stranu je vzhledem k tomu, že Židé měli možnost takto nerušeně a ve velkém množství rozvíjet své aktivity zjevné, že plzeňské českoněmecké prostředí jim ponechávalo velkou míru svobody a nepodnikalo proti nim žádné větší výpady, to platilo zvláště po vzniku Československé republiky. Rozvoj spolkového života židovských komunit v této době svědčí o tom, jak unikátní a demokratická tato republika byla. Nikde jinde v Evropě nebylo Židům umožněno takto svobodně „dýchat“. V následující podkapitole se věnuji popisu nejdůležitějších židovských spolků, které v Plzni působily.

Spolkový život židovské komunity byl ke konci 19. století a v prvních desetiletích 20. století velmi bohatý. Existovalo mnoho typů spolků: některé spolky úzce souvisely s Judaismem, pro jiné byla účelem především charita či osvětová a vzdělávací činnost, další se věnovaly např i sportovním a společenským aktivitám. Židovské dobročinné spolky zahrnovaly celý systém dobročinné a léčebné péče, byly velmi dobře organizovány, pomáhaly získat nemajetným členům obce vzdělání, hradily jim léky, poplatky, šacení, ale i otop na zimu. Spolky byly dotovány z dobrovolných příspěvků, darů a výnosů různých nadací. Plzeňské

spolky také podporovaly osídlování Palestiny, nebo činnost Společnosti pro dějiny Židů v Československé republice.⁷²

K nejstarším nadacím, které podporovaly členy židovské obce v Plzni byla *Nadace Moritze Lewita* založená roku 1880, dále *Nadace Hermanna Mayländera*, která podporovala chudé nevěsty, poskytovala ročně dvě studijní stipendia a podporovala matky při narození dítěte. Další neméně významnou organizací byla *Nadace Adelbergova*, která byla založena roku 1928 a podporovala studující na vysoké a střední škole bez ohledu na jazyk, národnost a pohlaví, podmínkou bylo pouze to, že student musel mít dobrý prospěch, být nemajetný a mít příslušnost k židovské obci. Ze závěti Adelberga byly podporovány další spolky zabývající se výchovou sirotků, podporou starých členů, dámský spolek, nebo třeba spolek pro volné stravování. Správcem této nadace, která rovným dílem přerozdělovala finance byl JUDr. Max Hutter.⁷³

Poslední předválečný rabín Rb. Prof. Dr. Max Hoch uvádí ve dvacátých letech 20. století tyto činné spolky:⁷⁴

- Chevra kadiša
- Spolek na ochranu sirotků
- Spolek židovských žen a dívek
- Pečovatelská služba
- Dámský spolek pro kulturu v Palestině
- Národní jednota českožidovská
- Dámský odbor jednoty českožidovské
- Tělovýchovný spolek Makkabi
- Sionistický spolek
- Lóže IOBB

⁷² FISCHL, Viktor. Židovský přínos kulturnímu životu Československa. In: BERGEROVÁ, Natalia. *Na Křižovatce kultur, Historie československých Židů*. Praha: Mladá fronta, 1990, str. 119, 120

⁷³ ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Český les, 2000, str. 52

⁷⁴ tamtéž, str. 52

Popisu, výčtu aktivit a historii jednotlivých plzeňských spolků se ve svém textu poměrně podrobně věnuje Věra Špírková.⁷⁵ Z tohoto textu jsem také vycházela při zpracování následující části práce.

Chevra kadiša

Plzeňská *Chevra kadiša* byla založena 16. května 1860, pod názvem *Israelitischen Wöjltötigkeitsverein Cherwa – kadischa in Pilsen*. Tento spolek byl tradičním dobročinným spolkem a nejstarším židovským spolkem v Plzni. Zabýval se podporou nemocných a výdělků neschopných. Nemocným členům poskytoval podporu tím, že k nim vysílal denní i noční hlídku. V případě umrtí spolek uhradil veškeré pohřební výdaje, mrtvému byla zajištěna rituální modlitba, omytí a ošacení. V případě odkazu zemřelého ve prospěch spolku, spolek zajišťoval 25 let ve výroční den smrti –*jarcajt*- rozsvícení světla, dále čtení oddílu z *Mišny* (sebraná ústní tradice z 2. stol. n.l.) a modlitbu Kadiš (modlitba pro zemřelé). Zvláštním ujednáním bylo možné tuto dobu prodloužit až na 50 let. Spolek měl na počátku dvacátého století přibližně 700 členů.

Posledním předválečným předsedou spolku byl Jindřich Schwarzbart, 15. května 1939 oznámil policejnímu ředitelství v Plzni, že spolek nesleduje žádných politických cílů a hodlá pokračovat ve své činnosti. 15. února roku 1941 spolek předává majetek židovské obci a čeká na rozhodnutí *Zentralstelle für jüdische Auswanderung Prag* na další direktivity. Omylem spolek nebyl vymazán ze spolkového rejstříku, jak říká úřední záznam z 30. září 1942. To ovšem bylo napraveno a spolek byl rozhodnutím zemského úřadu v Praze 13. ledna 1943 vymazán.

Činnost spolku byla obnovena od 1. ledna 1946 na základě dekretu prezidenta republiky z 25. září 1945.

V červenci 1951 Valná hromada rozhodla pro zjednodušení agend včlenit spolek do židovské náboženské obce, tímto o rok později 1952 zaniká a majetek a všechny jeho funkce přebírá židovská náboženská obec.⁷⁶

⁷⁵ ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Český les, 2000, str. 52-64

⁷⁶ tamtéž, str. 53

Spolek židovských žen a dívek

Účelem tohoto dámského spolku, který vznikl v roce 1870 pod názvem *Bund jüdischer Frauen nud Mädchen in Pilsen*, byla kulturní a humanitární činnost. Prostředky na provoz spolku byly získávány především díky členským příspěvkům, darům a výtěžkům ze zábavných akcí, které spolek pořádal. Dámský spolek měl kolem roku 1890 na 330 členek. Na stavbu Velké synagogy přispěl půjčkou 5000 zlatých, což bylo zjištěno nálezem pamětní listiny, při rekonstrukci synagogy v roce 1995.

Spolek pořádal různé přednášky na téma postavení žen ve společnosti. Přednášejícími byli např. dr. Golinsky (rabín), Judr. Bedřich Edlitz, MUDr. Hugo Bloch a Bedřich Baum. Spolek dále pořádal karnevaly při příležitostech svátku *Purim* (židovský svátek, který připomíná záchranu Židů v perské diaspoře) a další slavnosti. Výtěžky z akcí byly určeny jako příspěvky pro nezaměstnané.

Tento spolek byl rozpuštěn roku 1941 a jeho majetek byl převeden na židovskou obec. Po válce byla snah spolek obnovit, ale vzhledem k tomu, že stanovy spolku z roku 1909 byly psány německy, nebylo tomuto požadavku vyhověno.⁷⁷

Spolek pro výchovu chudých židovských sirotků a pro podporu potřebných souvěrců vůbec, v Plzni

Tento dobročinný spolek byl založen 29. srpna 1880 pod názvem *Kreuzerverein zur Erziehung armen israelitischen Weisen in Pilsen*. Jeho účelem byla péče o výchovu a vzdělání židovských sirotků, práce neschopných a chudých členů židovské obce. Prostředky získával spolek členskými příspěvky, nadační činností, dary, odkazy a sbírkami

Spolek měl v roce 1893 460 členů. Na stavbu Velké synagogy půjčil spolek 12000 zlatých 22. října 1932 předložil spolek nové stanovy. Předsedou spolku byl do roku 1939 Alois Wotitzky. 15. května roku 1939 žádal o povolení činnosti ve Spolek byl nicméně dne 30. prosince 1941 přesto zrušen.

O obnovení činnosti od 1. ledna 1946 bylo žádáno bez úspěchu.⁷⁸

⁷⁷ tamtéž, str. 54

⁷⁸ tamtéž, str. 55 - 56

Lóže Union IOBB- B' nai B' rith

Lóže Union byla založena 2. září 1892 v Plzni. Podle zápisu do spolkového rejstříku bylo jejím účelem „*zušlechtění a rozvoj duševního a mravního charakteru, humanismus, čestnost, rozvoj vlastenectví, podpora umění a vědy a zmírňování bídy.*“⁷⁹

Členství v lóži bylo možné získat na základě nabídky stávajících členů a jejím přijetím. Lóže se věnovala přednáškové a osvětové činnosti a podpoře charitativních organizací rozvoji vědy. Prostředky ke své činnosti získávala prostřednictvím příspěvků svých členů a dary.

Spolek sdružoval intelektuální společenství plzeňských právníků, lékařů a inteligence, kteří cítili mravní povinnost účastnit se veřejného života a ovlivnit ho. Před vznikem československa byly tyto možnosti částečně omezeny, později se zlepšily. Plzeňská lóže podporovala *Společnost pro dějiny židů v československé republice*, která měla za cíl osvětlit židovské dějiny českých zemích, dále šířit vědecké poznatky, podporovat badatele, vypisovat soutěže o stipendia založit knihovnu a archív, konat přednášky atp. Členem představenstva této společnosti byl plzeňský advokát Max Hutter.

V oblasti charity podporovala Lóže spolek Chanuka, židovskou ústřednu pro sociální péči, ústav slepců ve Vídni, spolek Chaluc a vybudování domova pro členy spolku Chaluc. Lóže také podporovala izraelský spolek pro volné stravování.

14. března 1939 se Lóže pokouší o svou záchranu změnou názvu, stanov a volbou nových funkcionářů. Název zní *Přátelský a podpůrný spolek Družnost*. Dne 9. května 1939 byla Lóže rozpuštěna. Jako důvod bylo uvedeno poškození zájmu Protektorátu Čech a Moravy. Proti tomuto rozhodnutí nebylo odvolání.

Zajímavostí je, že při rozpuštění spolku byly objeveny zednářské symboly: „*Policejní velitelství bylo povinno zajistit veškeré jmění a písemnosti. Stejný den byla provedena domovní prohlídka u dr. Aloise Wtitzkého, předsedy lóže Union, dr. Františka Loewidta, dr. Roubíčka, Karla Weiskopfa, pokladníka a pana Edelsteina. Dr. Wotitzký byl zatčen a zemřel 12.9. 1939 v Buchenwaldu, dr. Loowidth odjel s úředním povolení 30. dubna 1939 do Kanady, dr. Roubíček do Anglie. Při domovních prohlídkách byly nalezeny protokoly o schůzích, seznam členů, stanovy spolku Družnost, razítko a klíče od sejfu bance. Sejf byl za přítomnosti gestapa*

⁷⁹ tamtéž, str. 56

otevřen, byly nalezeny zednářské symboly - stříbrný klíč a stříbrné kladivo. Obsah seifu byl zabaven gestapem.⁸⁰

V archívních materiálech lze nalézt i jména dalších členů Lóže. Téměř všechna z nich jsou uvedena v seznamech transportovaných.

Po roce 1945 zbylí členové dr. Stadler, Artur Fischl a Artur Lion žádali o obnovu Lóže a vrácení majetku. Obojí bylo zamítnuto. Po roce 1989 byl znovu učiněn marný pokus o vrácení nemovitostí do majetku židovské obce.

Další židovské spolky

Dalším významným židovským spolkem byl **Židovský spolek pro volné stravování**, tento spolek byl založen roku 1900, zabýval se poskytováním stravy pro chudé židovské občany a byl umístěn v restauraci pana Orsteina v Andělské ulici.

Po vzniku Československa působila v Plzni **Židovská ústředna pro sociální péči v československé republice - místní svaz v Plzni**, místní pobočka byla založena v Plzni 28. července 1924. Tento svaz měl na starosti vzdělávání židovských obyvatel na poli kulturním a sociálním

Dále zde působila **Národní jednota česko židovská**, která byla založena v Plzni 14. prosince 1893. V tomto spolku šlo především o překonání germanizace židovského obyvatelstva v Čechách, byli to přívrženci česko-židovského hnutí, vůdčí postavou byl JUDr. Jindřich Kohn, který léta působil v Plzni jako advokát. Vedl soukromý filozofický kroužek, pořádal celou řadu přednášek o významu asimilace Židů. Kroužek navštěvovalo mnoho mladých lidí. Poté, co v roce 1927 dr. Kohn odešel do Prahy, vedl kroužek Václav Fischer, který sepsal a shromáždil dílo dr. Kohna, tato pozůstalost je uložena v archivu města Plzně. Doktor Kohn měl veliké zásluhy na kulturním a politickém životě předválečné Plzně, publikoval v místním celostátním tisku, byl spoluzakladatelem plzeňského časopisu Směr.⁸¹

V návaznosti na **Národní jednotu česko-židovskou** vznikl **dámský odbor Národní jednoty česko židovské**, dámský odbor této jednoty je spjat se jménem Pavly Růžičkové.

⁸⁰ tamtéž, str. 57

⁸¹ tamtéž, str. 59

Tělovýchovné jednoty Makabi a Hagibor, tyto jednoty můžeme řadit spíše mezi sionistické.

Židovská tělocvičná sportovní jednota Makabi v Plzni, účelem tohoto spolku, který byl založen 2. ledna 1919, bylo posílení tělesné a mravní úrovně jeho členů, obroda židovského národa, budování jeho národní domoviny. Toto mělo být dosaženo společným cvičení, společnými schůzkami a výlety. Členy byly jak ženy, tak muži, spolek o sobě prohlašoval, že je nepolitický spolek.

Kromě cvičení pořádal kurzy hebrejštiny, přednášky, filmová představení a také zřídil knihovnu. Členové pěstovali společný zpěv a hudbu, zimní a letní turistiku, ale i zábavné akce, případně výcvik šermu. Jméno tohoto spolku bylo tvořeno především členskými příspěvky, dary a výtěžky ze spolkových podniků. Tělovýchovná činnost probíhala v tělocvičně Německé obchodní akademie v Nerudově ulici a německé tělocvičně v Husově ulici. Jednota měla také plavecký odbor. Ve spolku se často přednášelo o Palestině například *Dítě v Palestině, Palestina a její Arabové, Židovská výchova* a podobně.⁸²

Roku 1939 Spolek oznámil, že hodlá pokračovat v činnosti, protože je spolkem nepolitickým, policie ovšem nechala dne 3. září 1941 výnosem zemského úřadu spolek zaniknout.

Roku 1946 se členové Artur Lion, Egon Löbner, Jiří Bloch se snažili obnovit činnost tohoto spolku, bohužel marně.

Dva roky po vzniku *Židovské tělocvičné sportovní jednoty Makabi v Plzni*, vzniká **Židovský sportovní klub Hagibor se sídlem v Plzni**. Účelem klubu bylo pěstování sportu, klub pořádal veřejné a členské fotbalové zápasy, dále plavecké závody, zábavy a přednášky o sportovních židovských tématech, členství v klubu bylo možné od 16ti let. Úřední řečí byla čeština, vlajka tohoto klubu měla modrou a bílou barvu s Davidovou hvězdou a u prostřed se nacházelo písmeno H. Prvním předsedou byl zvolen Karel Weiner. Klub měl 82 zakládajících členů, rovněž pořádal plavecké závody na řece Radbuze. Základnou klubu byla klubovna na řece Mži pod Jíkalkou. Roku 1927 se Hagibor sloučil s tělovýchovnou jednotou Makabi.

Dále v Plzni krátkou dobu fungoval **Židovský plavecký klub**, který byl založen roku 1934. Členy byli jak muži, tak ženy. Prostředky ke své činnosti

⁸² tamtéž, str. 60

získával ze zápisného, příspěvků, z výtěžků sportovních podniků a darů. Předsedou byl Otto Shulhof. Roku 1939 se oddíl rozpadl.⁸³

Na jaře roku 1931 založil plzeňský obchodník Hanuš Adel **Židovský skautský oddíl**, na počátku měl asi 15 členů a byl součástí svazu junáků - skautů republiky Československé, Osmý židovský oddíl se nejprve scházel po bytech, později měl klubovnu u Radbuzy ve starém železničním vagonu. Pořádal letní tábory, přičemž první byl v Bělčicích u Blatné roku 1932, následujícího roku uspořádal putovní tábor ve Vysokých Tatrách, tento oddíl byl ve velké míře tvořen členy tělovýchovné jednoty Makabi. Oddílová činnost byla ukončena roku 1939.⁸⁴

2.5 Židovské stavební památky

Mezi již zaniklé stavby řadíme následující čtyři památky.

Podle Jiřího Fiedlera je **první synagoga** doložena v roce již v roce 1409, ale její lokace, ani osudy nejsou známy.⁸⁵

Druhá synagoga byla postavena roku 1436 v Solní ulici jako součást židovské části města v jeho severozápadní části. Po vypovězení židovského obyvatelstva 1504 zanikla bezstopy.⁸⁶

Středověký hřbitov byl údajně založen roku 1424.⁸⁷ Smlouva o prodeji pozemku měla být uzavřena 6. ledna roku 1432.⁸⁸ Hřbitov zanikl po vypovězení Židů roku 1504 beze stopy, nalézal se přibližně v prostoru dnešního výstaviště.

Druhý hřbitov ve čtvrti Lochotín. Tento hřbitov byl založen roku 1856, kdy židovská obec dostala povolení ke zřízení hřbitova. Stalo se tka poté, co Michael Lederer roku 1852 požádal zastupitelstvo města Plzně o založení židovského hřbitova. Pohřbívalo se na něm do počátku 20. Století a byl zde pohřben i první plzeňský rabín Angelus Kafka.⁸⁹ Po roce 1984 byl hřbitov změněn v park se symbolicky ponechanými náhrobky. Protože v judaismu platí zásada věčné neporušitelnosti hrobů je toto místo pořád hřbitovem.

⁸³ tamtéž, str. 61

⁸⁴ tamtéž, str. 62

⁸⁵ FIEDLER, Jiří. *Židovské památky v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer, 1992, str. 120

⁸⁶ tamtéž, str. 120

⁸⁷ tamtéž, str. 120

⁸⁸ ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Český les, 2000, str. 42

⁸⁹ tamtéž, str. 42

Obřadní síň na Plzeňském židovském hřbitově

Obřadní síň *Zeremonienhalle* v hebrejštině *bejt tahara* – dům očisty, byla vystavena současně se hřbitovem roku 1898, dle plánů architekta J. Farkače, stála při východní zdi hřbitova.

Obřadní síň byla postavena v neorománském slohu jako jednopodlažní nepodsklepená budova. Skládala se z dvou částí: kryté obdelníkové terasy se sedlovou střechou nesenou dřevěnými krovky a podlahou z keramické dlažby, která tvořila větší část objektu, a menší uzavřené části obdelníkového tvaru s apsidou, která byla určena pro obřadní sarkofág a kazatelnu.

Do uzavřené části obřadní síně se vstupovalo z terasy dvoukřídlými posuvnými dveřmi. Hlavní prostor tvořila zvýšená kazatelna a kamenný sarkofág.

Osvětlovala jej tři okna v apsidě. Po stranách přiléhaly k prostoru kazatelny a sarkofágu místnosti pro rabína a pro kantora. Uzavřená část obřadní síně měla sedlovou střechu se štítem a třibokou jehlanovou valbou nad apsidou, ve vrcholu štítu byla atika, která kryla desky Desatera. Štít končil davidovou hvězdou.

Obřadní síň židovského hřbitova byla zbořena společně s domkem pro hrobníky roku 1988, kdy musela ustoupit výstavbě rozšíření silice Plzeň – Praha⁹⁰

Stávající stavby

Stará synagoga

V prosinci 1857 byla povolena stavba synagogy a zřízení židovské školy, došlo k tomu poté, co roku 1853 byla v Plzni obnovena židovská obec. 17.června 1857 byl slavnostně položen základní kámen synagogy v dnešních Smetanových sadech 5. Dům č.80, kde dnes sídlí Židovská náboženská obec, byl od města odkoupen spolu s pozemkem. Základní kámen byl položen za účasti zástupců města Plzně, představitelů židovské obce a veřejnosti. Rabín Angelus Kafka pronesl slavnostní řeč. Do základů byl dán v mědi rytý dokument s jménem císaře a jmény členů jeho rodiny, dále pak se jmény představených zdejších úřadů a obce a stavitelů synagogy.

⁹⁰ tamtéž, str. 44

Budova synagogy byla postavena dle plánů M. Stelzera stavitelem V. Wiesnerem. Synagoga má obdélníkový půdrys. Budova je kryta sedlovou střechou na západním průčelí ukončeném valbou. Zdi jsou opatřeny štukovou omítkou. Všechny okenní a dveřní otvory jsou zakončeny pulkruhovými záklenky. V jihozápadním a severozápadním rohu vnitřní dispozice jsou umístěna kamenná točitá schodiště, umožňující přístup na dřevěné patrové galerie. Podlahu synagogy tvoří cihelná dlažba. Vně objektu, při severním průčelí, je další vřetenové jednoramenné přímé schodiště, vedoucí na podestu umožňující přímý vstup na první galerii.⁹¹

Synagoga byla slavnostně vysvěcena 8. dubna 1859. Od roku 1939 stará synagoga pouze chátrala, v současnosti se stala součástí rozsáhlého projektu revitalizace židovských památek v České republice a nákladem 31 milionů korun byla zrekonstruována do původní podoby. Znovu otevřena pro veřejnost byla 18. června 2014.

Pomocná synagoga

Pomocná synagoga byla postavena v novorománském slohu roku 1875, jejím architektem byl J. Mezler. Jedná se o lichoběžníkovou stavbu, která byla zakryta nízkou pultovou střechou. Byla postavena jako výpomocná modlitebna, bohoslužby zde byly prováděny do roku 1892, poté bylo vestavěno dřevěné patro a byla využívána jako sklad. Do dnešní doby se zachovaly jen obvodové zdi, které jsou upraveny jako památník obětí holocaustu v Plzni.⁹²

Nový židovský hřbitov

Nový židovský hřbitov leží 4km východně od plzeňského náměstí, vpravo od výpadové silnice na Prahu. Byl otevřen roku 1898. Plán hřbitova počítal s více než tisícovkou hrobů, v současné době je na hřbitově přibližně dva tisíce hrobů. Hřbitov byl oplocen zděnou zdí s pilíři. Původní vrata jsou v současnosti zachována ve východní zdi. Při úpravě komunikace a při výstavbě podchodu byla zeď podél komunikace zbořena a nahrazena panelovou zdí. Hřbitov má moderní vzhled, hroby a hrobky jsou zdobeny nejčastěji stojícími pomníky se jmény zesnulých. Jména na

⁹¹ tamtéž, str. 44

⁹² tamtéž, str. 46

náhrobcích jsou uváděna z počátku německy a mají i hebrejskou formu, později (od vzniku Československa) jsou výhradně českého znění.

Nejstarší hrob je z roku 1898. Nachází se zde také hroby obětí I. Světové války - v první řadě při západní zdi – celkem jich je sedmnáct. Třem tisícům dvěma stům obětím II. světové války je zbudován pomník z roku 1951, nese nápis: „*Posvěceno památce 3200 mučedníků a bojovníků plzeňského kraje v době děsu a okupace*“. Černý žulový památník stojí samostatně při severní zdi. Hned vedle pak stojí menší pomník z roku 1973 osmnácti obětím pochodu smrti, kteří zemřeli v roce 1945 v plzeňské nemocnici.

Rovněž se zde nachází hroby předsedů židovské náboženské obce, a to Josefa Schanzara, Jiřího Helda a Hanuše Roubíčka.⁹³

2.6 Postavení Židů v prvorepublikové Plzni a jejich vazby na české a německé prostředí

Vznik nového státu přinesl židům status národnostní skupiny, mohli se tak hlásit k židovské národnosti při sčítání lidu. Československých židů bylo v meziválečném období úhrnem 356 830 – tzn. ani ne 2,5% celkového počtu obyvatelstva, přesto hráli důležitou roli jak v obchodu, tak v průmyslu, stejně jako v kulturním životě země, která daleko přesahovala jejich faktický počet.⁹⁴

K židovské národnosti se hlásilo z českých židů necelých 15%, k československé 50% a k německé 35%. Ovšem již od přelomu století přetrvávaly uvnitř židovských náboženských obcí nesourodé tendence. Jádrem byly oslabovány tradiční struktury a na mnoha místech, zvl. v blízkosti německých hranic (tzn. právě např. i v Plzni) převládal navíc také jazykový dualismus. Lze říci, že převažovaly tři hlavní tendence: odmítání náboženské ortodoxie se snahou začlenit se do české společnosti jako do prostoru, do kterého kulturně a historicky židé patřili (česko-židovská hnutí); rozvíjení myšlenky sebeurčení židovského národa a jeho nároku na

⁹³ tamtéž, str. 50

⁹⁴ ROTHKIRCHENOVÁ, Livie. Československé Židovstvo: Vzestup a úpadek (1918-1939). In: BERGEROVÁ, Natalia. *Na Křižovatce kultur, Historie československých Židů*. Praha: Mladá fronta, 1990, str. 107

vlastní zemi (sionisté) a identifikace s německým prostředím, zvl. vyšších vrstev bez většího zájmu o české prostředí.⁹⁵

Všeobecně se ovšem českoslovenští židé přes tyto pluralistické tendence, ať již národnostní a nebo jazykové shodovali v jednom zásadním bodě, a to loajalitě k republice a k jejímu prezidentovi T. G. Masarykovi.

Budoucnost se jim přes všechny nesnáze zdála slibná. Československo bylo v meziválečném období jediná evropská země, kde byla uznána židovská entita a kde měla menšinová práva, patřilo k nim i zastoupení jejích reprezentantů v pražském parlamentu jakožto jedné z řady politických stran.

V západní části, v Čechách žilo 117 551 Židů neboli 1,01% z celkového počtu obyvatelstva. I zde asimilace a pokrok pronikly hluboko do všech vrstev židovského života. Velké procento mladých Židů chodilo na univerzitu nebo na techniku – odhadem až 18% univerzitních studentů byli Židé, přestože se na celkovém počtu obyvatel podíleli jen 2,5%. Židovští vzdělanci byli jmenováni profesory na českých i německých univerzitách v Praze a na jiných akademických institutech. Vynikali jako žurnalisté i jako postavy politického a veřejného života. Ve vládě sloužili ve své době čtyři ministři židovského původu: dr. Adolf Stránský, dr. Alfred Meissner, dr. Lev Winter a dr. Ludwig Czech.⁹⁶

Tímto svým vstřícným politickým přístupem vůči židům byl český stát v Evropě zcela unikátní.

V Plzni převažovali Židé hlásící se k německví, bylo to dáno zejména tím, že převážná část prvních židovských usedlíků do města přicházela z německého pohraničí a mluvila pouze německy. Teprve s postupem dalších let se zvyšoval počet českých, resp. dvojjazyčných Židů. Také plzeňští rabíni působící na tomto postu se ve většině případů přikláněli k německví, a to i v době první republiky. Většina z nich ani neuměla česky. V době vzniku Československa působil na pozici rabína v Plzni Ludwig Golinsky (v letech 1907 – 1925). Ani on v době svého

⁹⁵ VOBECKÁ, Jana. ANALÝZA: Židovské obyvatelstvo v Čechách 1848 – 1939. In: *Demografie.info* [online]. 28.7.2006 [cit. 3.6.2015]. ISSN 1801-2914. <Dostupné z: http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=369>

⁹⁶ ROTHKIRCHENOVÁ, Livie. Československé Židovstvo: Vzestup a úpadek (1918-1939). In: BERGEROVÁ, Natalia. *Na Křižovatce kultur, Historie československých Židů*. Praha: Mladá fronta, 1990, str. 107

příchodu do města neuměl vůbec česky, avšak na rozdíl od některých svých předchůdců se alespoň snažil si češtinu částečně osvojit.

Po vzniku Československa sílil tlak na vedení židovské obce, aby místní rabín ovládal češtinu na dostatečné úrovni, což Golinsky nespĺňoval. To vedlo následně k situaci, že v roce 1925 musel svoji funkci opustit. Teprve po něm nastoupil do této funkce rabín, který mluvil plynule česky. Byl jím Max Hoch, který v Plzni působil v letech 1925 – 1939. Německý charakter plzeňské židovské obce ustupoval ovšem jen velmi pomalu a to i přesto, že čeští Židé opakovaně prokazovali snahu o změnu němectví obce.⁹⁷

Bojůvky o dominantnost jazyka uvnitř dvojjazyčné plzeňské židovské obce zaznamenáváme z dobového tisku ještě v roce 1933, kdy vyšel v Pražských novinách článek O počestění židovské náboženské obce v Plzni, kdy pokrokovější Židé v Plzni žádali, aby úřadování židovské náboženské obce bylo české a aby byla zrušena německá kázání v synagoze. V článku je rozvedeno, že němečtí Židé by dali souhlas, ale chtějí zachovat také německá kázání. Čeští Židé i sionisté ale trvali na úplném zrušení německých kázání vzhledem k tomu, že jsou v Plzni zbytečná, protože každý židovský občan v Plzni umí dobře česky.⁹⁸

Co se týče podílu židovských obyvatel v Plzni, tak od 60. let 19. století dynamicky rostl. Zatímco v roce 1864 bylo z celkového počtu 20 163 všech obyvatel Plzně Židů pouhých 234 (tj. 1,16%), v roce 1870 již byl procentuální podíl židovského obyvatelstva 5,39% (z 23 681 obyvatel Plzně bylo Židů 1 207). Od roku 1900 se počet obyvatel Plzně globálně zvětšoval, čili procentuální podíl Židů se oproti uvedeným číslům zmenšil, přesto Židů v Plzni stále přibývalo (roku 1900 jich bylo již 3157 z celkového počtu 65 820, což je 4,79%). V roce 1920 měla Plzeň již celkem 112 925 obyvatel, z toho bylo Židů 3086 (tj. 2,73%)⁹⁹

Vztahy plzeňských Židů k českému prostředí byly velmi vstřícné. Již od počátku nebyla židovská komunita lhostejná k potřebám města Plzně: židovští podnikatelé přispěli mimo jiné na stavbu městské nemocnice a městského

⁹⁷ FALOUTOVÁ, Lucie. *Židovská komunita v Plzni po svém obnovení roku 1853 do roku 1918*. Praha, 2012. Diplomová práce. Univerzita Karlova. Husitská teologická fakulta, str. 65-66

⁹⁸ Pražské noviny: O počestění židovské náboženské obce v Plzni. In: *holocaust.cz* [online]. 29.9.2013. [cit. 4.6.2015]. Dostupné z:

<http://www2.holocaust.cz/cz/resources/documents/antisemitism/cz_1rep/press/prazskenoviny19330427>

⁹⁹ SCHIEBL, Jaroslav. *Výkon sčítací a jeho hlavní výsledky*. Plzeň: Obec královského města Plzně, 1911, nestr.

chudobince. Židovská obec také přispěla městu tím, že podporovala městskou chudinu, nejčastěji hmotnými dary (např. uhlím a mýdlem pro nemocnice).¹⁰⁰

Bohatí židovští průmyslníci také řadě Plzeňanů poskytovali práci ve svých továrnách, což do jistén míry společné soužití utužovalo. Solomon Kohn např. nechal pro potřeby své továrny vybudovat na vlastní náklady veřejnou studnu se zásobníkem pitné vody, z čehož v důsledku mělo užitek i celé město. Pro své dělníky nechal také postavit obytný dům.¹⁰¹

Plzeňští židovští továrníci se velkou měrou podíleli na rozvoji hospodářství města a jejich odběrateli byly velké české podniky.

Také některé plzeňské židovské spolky působící za První republiky nebyly lhostejné k potřebám svých českých spoluobčanů. Nicméně právě ony byly někdy trnem v oku plzeňským obyvatelům, zvl. plzeňským dělníkům (zejména Intelektuální společenství plzeňských židovských právníků, lékařů a inteligence *Lóže IOBB Union B' nai B'rith.*)¹⁰²

Také působení Národní jednoty českožidovské je důkazem snahy celé řady plzeňských Židů o asimilaci a začlenění se do české společnosti.¹⁰³

Plzeňské židovské obyvatelstvo bylo členem dalších i nežidovských spolků –např. Sokola. Z pamětní desky odhalené roku 1946 se dozvídáme, že členů Sokola bylo více než 30 Židů umučených během druhé světové války.¹⁰⁴

¹⁰⁰ ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Český les, 2000, str. 18

¹⁰¹ tamtéž, str. 24

¹⁰² tamtéž, str. 56

¹⁰³ tamtéž, str. 59

¹⁰⁴ tamtéž, str. 62

3. Velká synagoga v Plzni

3.1 Původ a úloha synagogy v judaismu

Synagoga je slovo řeckého původu a znamená shromaždiště, v tomto případě míněno jako shromaždiště jak k modlitbě, tak k jakémukoliv shromažďování. V jidiš se používá výraz šul, odvozeného z německého slova die Schule (škola).¹⁰⁵

Synagogy plnily a dodnes plní všechny uvedené funkce - náboženskou, vzdělávací a sociální. Synagoga je shromaždištěm ke společné každodenní modlitbě, synagoga je prostorem pro studium, často zde byla provozována Ješiva, škola vyššího židovského vzdělávání, konkrétně určená ke studiu Talmudu.¹⁰⁶

Synagoga byla dějištěm veřejných jednání židovské obce, byla využívána jako místo shromáždění při významných společenských událostech, kulturních sešlostech nebo výkonu soudní moci.¹⁰⁷

První synagogy vznikly v babylonském zajetí Židů po zboření prvního jeruzalemského chrámu. V době druhého Chrámu již synagogy představovaly náboženská a společenská centra života obce. Význam synagogy výrazně stoupl po zboření druhého Chrámu roku 70 n. l., kdy se náboženská shromáždění konala na místech, kde se sešlo 10 dospělých mužů, „minjan“, kteří představují obec a fiktivně delegaci celého Izraele před Bohem, a všude, kde se Židé v exilu usazovali, vznikaly synagogy.¹⁰⁸

Konstrukčně synagogy vycházejí z blízkovýchodních chrámů, stejně jako mešity, nicméně neexistuje žádný závazný vzor, jak má stavba vypadat.

Podle pravidel Tóry¹⁰⁹ je synagoga orientována na východ, respektive směrem k Izraeli. V Izraeli jsou synagogy orientovány směrem k Jeruzalému a v

¹⁰⁵ NEWMAN, Ja'akov. SIVAN, Gavri'el. *Judaismus od A do Z, slovník pojmů a termínů, svazek 1. Sefer, heslo synagoga*, str. 193 - 196

¹⁰⁶ Dodnes pražská židovská obec provozuje nedělní čtení Starého zákona v hebrejštině v ženské lodi Staronové synagogy.

¹⁰⁷ Synagoga bývá Židy nazývána domem shromáždění obce, In: Šavua tov č. 44/5767, 24.8.07, článek „Dům shromáždění“, vrchní rabín Dr. Gustav Sicher (1180-1960), (zkráceně také Pražské synagogy, Arno Pařík, Židovské muzeum v Praze, 2000, str.5)

¹⁰⁸ tamtéž

¹⁰⁹ Tradiční označení Pentateuchu, Pěti knih Mojžíšových, první části hebrejské Bible, v překladu zákon; In: NEWMAN, Ja'akov. SIVAN, Gavri'el. *Judaismus od A do Z, slovník pojmů a termínů, svazek 1. Sefer, heslo Tóra*, str. 232-233

Jeruzalémě směrem k Chrámové hoře. Často bývá její podlaha pod úrovní okolního terénu nebo alespoň místo pro chazana (kantora, zpěvák, který vede modlitbu) je pod úrovní podlahy v duchu naplnění verše Žalmu 130,1 „Z hlubin bezedných tě volám, Hospodine“. Na východní (nebo k Jeruzalému orientované) stěně je aron ha-Kodeš, svatostánek. V něm jsou uloženy svitky Tóry, které má synagoga k dispozici. Podle tradičního uspořádání bývá uprostřed synagogy vyvýšené místo, které se nazývá buď bima nebo almemor. Obojí znamená pódium. Na tomto pódium je pult, který používá chazan ke čtení modliteb a ke čtení z Tóry. V synagogách postavených na přelomu 19. a 20. století je bima často součástí vyvýšené plošiny u Aronu.

Svitky Tóry jsou uchovávány ve svatostánku. Aron je připomínkou schrány (archy) úmluvy, která bývala uložena ve vnitřní svatyni Jeruzalémského chrámu. Bývá zakryt oponou (hebr. parochet), která symbolizuje chrámovou oponu. Oddělovala svatyni od velesvatyně. V synagoze dále bývá věčné světlo (hebr. ner tamid) symbolizující nepřetržitě hořící menoru jeruzalémského chrámu a přítomnost Boží. V ortodoxních synagogách je ženám vyhrazen oddělený prostor k modlitbě za stěnou hlavního sálu nebo na galerii v patře. Reformní synagogy¹¹⁰ se obvykle podobají vnitřním uspořádáním křesťanským kostelům a nazývají se Templ. Proměna se dotkla i vzhledu synagog. V reformované synagoze se bima (vyvýšené místo pro čtení Tóry) posunula k východní stěně synagogy, před aron-ha-kodeš (schránka se svitky Tóry) a mužská místa k sezení směřovala k bimě, pro ženská místa byla většinou vyhrazena galerie. Templ měl navíc na rozdíl od synagogy také chór a varhany.

Výzdoba se zpravidla omezuje na ornamentální malby, mozaiky, závěsy, vitráže. Zpodobnění lidí, zvláště v podobě soch, v synagogách nenajdeme z důvodu biblického zákazu modloslužebnictví.

Architektonická podoba synagog byla ovlivňována pravidly, která nastavovala Židům v průběhu historie světská moc. Do poloviny 19. století směly být synagogy stavěny pouze ve vyhrazených ulicích nebo čtvrtích (ghettech), kde

¹¹⁰ V 18. století probíhaly téměř v celé Evropě revoluce (např. francouzská) a začínaly se projevovat první znaky nacionalismu. Rovněž Židé se po vyhlášení rovnoprávného postavení ve společnosti začali emancipovat a vzniká liberálnější směr judaismu pod vlivem osvícenství. Ztrácí se dominantní prvky ortodoxie, např. místo hebrejštiny se bohoslužby konaly v národním jazyce, při bohoslužbě směly být používány varhany. Reformní směr judaismu se stále vyvíjí až do dnešní doby a podporuje názor, že judaismus podléhá vývoji stejně jako civilizace.

byli Židé segregováni. Synagogy měly podobu menších budov, většinou dvoupodlažních, bez výraznějších prvků v exteriéru (zdobených štítů či věží).

Světská nařízení upravovala i vnější vzhled synagogy – nesměly mít zvony a věže, aby se nepodobaly křesťanským kostelům. Bývaly stanoveny i maximální rozměry stavby. Tato nařízení byla vydávána proto, aby synagoga nepřesáhla svojí velikostí okolní domy a nemohla konkurovat křesťanským kostelům a modlitebnám. Zvenčí měly mít synagogy prostou výzdobu, aby neupoutávaly přílišnou pozornost.

Arno Pařík ve svém článku uvádí, že „někdy musela být dokonce i okna synagogy na příkaz světské či církevní vrchnosti zazděna, aby její světlo při časných ranních a večerních bohoslužbách nerušilo náboženské cítění křesťanů.“¹¹¹

Podle židovské tradice by měla budova synagogy stát na nejvyšším místě ve městě jako odkaz na chrámovou horu a žádná budova by ji neměla převyšovat. Proto v období židovské emancipace (po získání rovnoprávnosti v roce 1867) Židé usilovali o výstavbu velkých reprezentativních synagog.

Synagogální styl se v průběhu času proměňoval podle vnitřních potřeb obce, vnějších tlaků majoritní společnosti, dobového architektonického stylu a vkusu židovské komunity.

Na fasádě budovy bývají zpravidla vidět desky Desatera či Magen David.¹¹² Tyto prvky upozorňují, že budova je majetkem židovské obce. Často byla synagoga stavěna u vody, aby mohl být dodržován ritus židovského Nového roku (Roš ha-šana) zvaný Tašlich. Při této ceremonii Židé odhazují po odříkání veršů modlitby symbolicky do vody kousky chleba, aby tak zdůraznili „odhození“ přestupků kajícího se hříšníka.

¹¹¹ PAŘÍK, Arno. Synagogy v českých zemích. In: *Umění a řemesla*. 1991, č. 91, str. 20.

¹¹² Magen David znamená hebrejsky Davidův štít a název je často nesprávně překládán jako Davidova hvězda. V biblických dobách to byl pouhý dekorativní prvek, až později se z něj stal symbol judaismu a dnes je i součástí izraelské státní vlajky. Za motiv, který je spojován s judaismem je považován od středověku. Více viz heslo Magen David In: NEWMAN, Ja'akov. SIVAN, Gavri'el. *Judaismus od A do Z, slovník pojmů a termínů, svazek 1*. Sefer, heslo Magen David, str.104

Před druhou světovou válkou se nacházelo na území Československé republiky 235 židovských náboženských obcí, každá z nich vybudoval svou vlastní synagogu nebo modlitebnu. Při vzniku Protektorátu Čechy a Morava žilo na tomto území přes 120 000 Židů. Dle dosavadních znalostí se odhaduje, že zhruba 30 000 Židů se podařilo emigrovat, avšak drtivá většina ostatních byla deportována do vyhlazovacích nacistických táborů a zavražděna.

Při tzv. Křišťálové noci, z 9. na 10. listopadu 1938, bylo množství synagog na území obsazeném Němci zplundrováno, a mnoho jich bylo zcela zničeno vypálením.¹¹³

Po válce se domů vrátilo jen nepatrné množství přeživších Židů, s příchodem komunistů k moci v roce 1948 přeživší Židé emigrovali a do dnešní doby bylo obnoveno jen 7 židovských náboženských obcí.

Budovy synagog chátraly, často byly využívány jako sklady nebo byly přestavovány na rodinné domy, v lepším případě byly předány některé z dominací křesťanské nebo evangelické církve jako modlitebny. Po roce 1991 jsou některé z nich postupně díky kulturním projektům a navrácením židovského majetku v restitucích opravovány a zpřístupňovány jako kulturní centra a památníky židovské kultury.

Obdobný osud postihl také Velkou synagogu v Plzni, původně vystavěnou jako největší v České republice a současně druhou největší synagogou v Evropě.¹¹⁴

¹¹³ V celém Německu vypukl protižidovský pogrom, který bývá označován názvem „Křišťálová noc“ (německy „Kristallnacht“), Symbolizoval a urychlil vyostření nacistické protižidovské politiky v roce 1938. Během organizovaného pogromu v noci z 9. na 10. listopadu a někde až 11. listopadu 1938 byla vypálena převážná část synagog a židovských modliteben, zničeny a vyplněny židovské obchody a podniky, a to i na území zabraném sudetskými Němci. Takto byly vypáleny synagogy v pohraničí v Mostě, Děčíně, Liberci, Jablonci nad Nisou, Sokolově, Kadani, Chomutově, Karlových Varech, Mariánských Lázních, Tachově, Znojmě, Mikulově, Svitavách, Krnově, Úsově, Opavě, Novém Jičíně a dalších menších obcích. Dosavadní výzkumy uvádějí na 35 vypálených nebo poničených synagog v pohraničí. Přímo při pogromu bylo zabito na území Německa 100 Židů a na 30 000, většinou majetnějších, bylo odvečeno do koncentračních táborů. Bylo ohlášeno zhruba 7500 zdemolovaných židovských obchodů. (zdroj: www.holocaust.cz)

¹¹⁴ Největší synagogou v Evropě a čtvrtou největší na světě je Velká synagoga v Budapešti.

3.2 Velká synagoga v historickém kontextu

Velká synagoga je postavena v novorománském slohu s maurskými¹¹⁵ prvky podle plánů vídeňského architekta Maxe Fleischera, přepracovaných plzeňským stavitelem Emanuele Klotzem, a její stavba probíhala v letech 1888 až 1892. Jedná se o monumentální stavbu se dvěma 45 metrovými věžemi a trojlodní dispozicí. Interiér synagogy je zdoben výmalbou s rostlinnými motivy a součástí jsou varhany z roku 1890. Ve dvoře synagogy se nachází patrový rabínský dům, postavený rovněž v novorománském slohu.¹¹⁶

V průběhu druhé světové války sloužila synagoga jako skladiště.

Po válce byla synagoga navrácena židovské náboženské obci a až do roku 1973 byla využívána opět k bohoslužebným účelům¹¹⁷, užívána byla jen menší *modlitebna* v téže budově. Po roce 1973 se aktivity obce přesunuly do sídla židovské obce ve Smetanových sadech, neboť obec neměla dostatek financí, aby poničenou stavbu opravila. Od 80. let minulého století byly navrhovány porůzné druhy využití budovy, které by pomohly k její rekonstrukci. Budova měla sloužit jako sídlo Západočeské galerie nebo jako Židovské muzeum. Na záchranu budovy se začaly sbírat finanční prostředky, jak od města Plzně, tak od státu. Po roce 1989 byly požádány představiteli obce o podporu i židovské komunity v USA, ovšem bez většího úspěchu. Postupně vznikaly drobné záchranné práce a až v letech 1994 - 1998 došlo k celkové rekonstrukci. Díky prohlášení synagogy za kulturní památku

¹¹⁵ Maurská architektura vznikala pod vlivem islámu na Iberském poloostrově, který byl v letech 713-1492 pod nadvládou umajovského chalífátu. Architektonické a výtvarné prvky odkazují na orient, což mohlo mít pro Židy spojitost s Palestinou, která pro Židy hrála důležitou roli – Palestina je zemí jejich původu. Jako Mauři jsou označováni potomci Arabů, jež se smísily s původním obyvatelům Iberského poloostrova. Maurský styl byl v období židovské emancipace Židy oblíbený. Prosadil se v návaznosti na romantické okouzlení vším orientálním v evropském období osvícenosti a Židé ho pak v polovině 19. století převzali jako vhodný styl pro stavbu synagog, po celém světě. U nás je typickou dochovanou stavbou v tomto stylu Jubilejní synagoga v Praze, známa též jako Jeruzalémská a Španělská synagoga v Praze, jejíž interiérová výzdoba je rovněž typickým příkladem maurského stylu. Také největší dochovaná synagoga v Evropě v Budapešti byla postavena ve stejném období v maurském slohu.

¹¹⁶ Novorománský sloh je architektonický styl, jenž byl inspirován románskou architekturou 11. a 12. století, a v němž se stavělo v době kolem poloviny století 19. Na rozdíl od svého historického vzoru novorománská architektura používala spíše jednodušší oblouky a okna.

¹¹⁷ užívána jen menší modlitebna v téže budově

v roce 1992 a následnému příspěvku z Ministerstva kultury České republiky bylo možné začít s částečnými opravami. Synagoga prošla rekonstrukcí v letech 1994 až 1997.¹¹⁸

Na jaře 1998 při příležitosti židovského svátku Tu bi-švat (11. února) byla synagoga slavnostně znovuotevřena pro veřejnost. Dne 20. září téhož roku v den svátku židovského Nového roku, Roš ha-šana, se v synagoze konala první bohoslužba. Od té doby se zde uskutečnilo velké množství kulturních akcí, koncertů nebo výstav.¹¹⁹

V dnešní době je synagoga majetkem židovské náboženské obce. Při židovských svátcích je budova uzavřena a slouží výlučně náboženským potřebám obce a jejích věřících. Rekonstrukce synagogy však dosud zdaleka není kompletní. Na dokončení čeká restaurování nástěnných maleb, varhan, truhlářské, kovářské a čalounické práce.

3.3 Popis stavby

Jedná se o zděný objekt na obdélném půdorysu o rozměrech 56 x 30 metrů s dispozicí halového trojlodí a s hlavním průčelím orientovaným do sadů Pětaticánků v těsném sousedství městské památkové rezervace Plzeň. Průčelí dominují dvě věže, které jsou ve spodní části čtyřboké a v horní části osmiboké zakončené cibulovými báními korunovanými židovskou hvězdou.

Střední část průčelí je na vrcholu zakončena kapličkou, ve které je umístěna dvojdeska s deskami Mojžíšova Desatera.¹²⁰

Plocha štítu je lemována plastickým dekorem s obloučkovým vlysem a uprostřed se nachází velká Davidova hvězda.

V patře střední části jsou tři oblouková okna vedle sebe, dělená uvnitř středním prutem a jednoduchou kruhovou kružbou nahoře. V přízemí střední části průčelí jsou tři obloukové vchody vedle sebe s půlkruhovými archivoltami na

¹¹⁸ V rámci rekonstrukce synagogy byly dokončeny tři etapy s celkovými hrubými náklady 58 milionů Kč.

¹¹⁹ ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Český les, 2000, str. 50

¹²⁰ Desky desatera jsou základní morální příkazy, v nichž je zhuštěn Zákon Boží, které podle Starého zákona Mojžíšovi předal Bůh na hoře Sinaj a které byly vyryty do dvou kamenných „desek úmluvy“. Desatero je ojedinělé svou obsažností i celosvětovým významem a formuluje podstatu judaismu a přirozená pravidla chování civilizovaných západních kultur, In: NEWMAN, Ja'akov. SIVAN, Gavri'el. *Judaismus od A do Z, slovník pojmů a termínů, svazek 1. Sefer, heslo: Desatero příkázání*, str. 32-33

pilířích a s reliéfním pásem a ústupky. Postranní části průčelí mají vždy dole malé úzké obloukové okno.

Spodní část průčelí je omítaná s kvádrováním v omítce, ve vyšších částech je obnažené cihlové zdivo.

Interiér je členěn sloupovými bočními galeriemi v trojlodí klenutém v jednotlivých polích křížovými klenbami. Sloupy, které nesou galerie jsou ve spodní části osmiboké, zatímco sloupy nesoucí klenby v patře galerie jsou hladké s bobulovými hlavicemi. Klenební pole zdobí modrá, červená a zlatá ornamentální výmalba. Pod galeriemi jsou přízemní arkády. Kolem lodi obíhá chodba, jež je v průčelí zvýšená na vstupní vestibul. Vzadu za lodí na západní straně budovy je zimní modlitebna (přes celou šířku lodi) o půdorysu příčného obdélníku, ze které vede vchod do venkovní zahrady a rabínského domku. Loď je sklenuta pěti poli křížových klenb, oddělených pasy na sloupech s ionskými hlavicemi. Závěr kněžiště půlkruhového půdorysu je oddělený třemi obloukovými okny, v nichž jsou z části umístěné varhany.¹²¹

Před oltářem se nachází zlacené kované zábradlí s motivy kruhů a rozet. Po stranách oltáře jsou vyřezávané dřevěné chórové lavice, určené představenstvu obce a duchovním. Kaple za lodí na obdélném půdorysu má plochý strop s obdélnými štukovými nástrojnými zrcadly. Na čelní stěně je umístěn menší dřevěný bílo-zlatě polychromovaný oltář. Vstupní vestibul je sklenut křížově s pasy. Ostatní chodby jsou plochostropé. Okna v chodbách jsou sdružena obloukem s kovanými mřížemi. Svatostánek, Aron-ha-kodeš, s neorománskými sloupy je umístěn při východní stěně ve skupině arkád, ukazujících několik desek s hebrejskými nápisy. Po stranách svatostánku se otevírají neorenesanční rámované niky, uprostřed vyvýšeného pódia je podobně jako v protestantských kostelech, postavená dřevěná kazatelna. Dřevěné jsou rovněž lože pro vysoké duchovní. V synagoze jsou varhany z roku 1890, pocházející z dílny bartří Braunerlů z Nového Města na Moravě.¹²²

¹²¹ ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Český les, 2000, str. 50

¹²² ČERNÁ, Petra. *Velká synagoga v Plzni* Brno, 2010. Bakalářská diplomová práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Seminář dějin umění, str. 30-35

3.4 Stavební pozemek

Plzeňská židovská obec se významněji rozrostla po revoluci v roce 1848, kdy do Plzně přicházelo za lepšími životními podmínkami a pracovními příležitostmi stále více Židů z přilehlých vesnic. Židovská obec v Plzni rozhodla o výstavbě nové synagogy. Obec tím řešila své organizační záležitosti a stavba větší synagogy měla mimo jiné zdůraznit rozšiřování plzeňské židovské komunity a ukázat na její emancipaci.

Bylo důležité vybrat vhodný stavební pozemek na patřičném místě. Proto obec zakoupila v roce 1874 pozemek v samém centru města.¹²³ Pozemek se nacházel na jedné z hlavních komunikací ve Štěpánových sadech (dnešní Sady Pětatřicátníků, čp. 11), v bezprostřední blízkosti vstupu do historického jádra města. Na reprezentativnost této ulice, odkazuje i fakt, že se zde městská rada rozhodla postavit budovu Městského divadla.¹²⁴

Obci se nedostávalo potřebných peněz na vybudování plánu a započetí stavby.¹²⁵ Když obec pozemek kupovala, bylo na něm tzv. zástavní právo, které ze strany města upravovalo židovské obci podmínku, do jaké doby musí stavba započít. Nejprve se jednalo o dvouletou lhůtu, která byla obci na její žádost několikrát prodlužována.

Úryvek z žádosti předsedy židovské obce v Plzni Markuse Sabata ze dne 12. ledna 1879: *„Jak známo, koupila israelitická náboženská obec nemovitost dotčenou (...) k tomu účelu, aby velkým nákladem vystavěla tam velkolepý chrám, pak budovy náboženským a školním účelům sloužícím, které by zároveň sloužily za okrasu města a doufala, že peníze k tomu potřebné se brzy sejdou. Mezi časem se však peněžité poměry valně zhoršily, tak že na značné příspěvky ze strany údů*

¹²³ Pozemek (číslo parcely 2299) měl rozlohu 240 čtverečních sáhů a obec ho zakoupila od Františka Prokopa. Na pozemku se nacházel zájezdní hostinec, který obec pronala do doby než započne se stavbou. In: ČERNÁ, Petra. *Velká synagoga v Plzni* Brno, 2010. Bakalářská diplomová práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Seminář dějin umění, str. 14

¹²⁴ Pro stavbu divadla se městská rada rozhodla v roce 1894; In: ČERNÁ, Petra. *Velká synagoga v Plzni* Brno, 2010. Bakalářská diplomová práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Seminář dějin umění, str.14

¹²⁵ Obec řešila neuspokojivou finanční situaci pomocí půjček u bank a vybírala dobrovolné příspěvky na stavbu synagogy; In: ČERNÁ, Petra. *Velká synagoga v Plzni* Brno, 2010. Bakalářská diplomová práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Seminář dějin umění, str.14

*israelitické obce jakých by taková nákladná stavba vyžadovala, nyní spolehnouti se nemůže a stavba ještě na několik roků se odročiti musí.*¹²⁶

Od zakoupení pozemku k realizaci stavby tak uplynulo devatenáct let.

3.5 Stručná historie stavby

V roce 1888 byl položen základní kámen stavby a slavnostní otevření proběhlo v září 1893. Téměř dvacet let Židé čekali na svůj monumentální templ, jež by byl jejich chloubou a důstojným příbytkem pro modlitbu.

První stavební plán vypracoval židovský architekt Max Fleischer (1841 Prostějov – 1905 Vídeň) a za stavitele synagogy byl vybrán stavitel Emanuel Klotz. Fleischer byl 15 let zaměstnancem architektonické kanceláře ve Vídni a nakonec se osamostatnil. Projektoval několik synagog na území rakouské monarchie, na českém území synagogy v Českých Budějovicích,¹²⁷ synagogu v Pelhřimově¹²⁸. Posledním Fleischerovým velkým projektem byla stavba Nové synagogy v Brně na Ponávce.¹²⁹

V roce 1888 plzeňská židovská obec schválila plány a rozpočet na stavbu, a tak 2. prosince 1888 došlo k slavnostnímu položení základního kamene.¹³⁰ Po založení základního kamene začala obec poptávat formou veřejné zakázky (oferty) na dodávku stavebního materiálu a prací. V dochovaných zápisech ze schůzí židovské obce vyplývá, že se obec neustále potýkala s finančními problémy, až nakonec spolupráci s architektem Fleischerem právě z finančních důvodů ukončila a oslovila k další spolupráci přímo stavitele Emanuela Klotze.¹³¹

¹²⁶ Markus Sabat, přednosta obce židovské, žádá o prodloužení lhůty ke stavbě na č. parc. 2299, k. 971, sg. 94/III 1884, Archiv města Plzně. Převzato z: HUDEC, Tomáš. *Velká synagoga v Plzni* In: *Pěší zóna: revue pro památkovou péči, archeologii, historii, výtvarné umění a literaturu*. 2001, č. 9, str. 29.

¹²⁷ Synagoga v českých Budějovicích byla postavena v roce 1887, v roce 1942 byla na rozkaz německého starosty zdemolována; In: ČERNÁ, Petra. *Velká synagoga v Plzni* Brno, 2010. Bakalářská diplomová práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Seminář dějin umění, str. 18

¹²⁸ Synagoga se rovněž nezachovala, v důsledku havarijního stavu byla v roce 1967 zbořena; in: item

¹²⁹ Také tato synagoga se nedochovala a v březnu 1986 došlo k její demolicí; In: tamtéž

¹³⁰ Tato událost je zachycena v dobovém tisku Zlatá Praha, č. 15, str. 19; převzato z Převzato z: HUDEC T. *Velká synagoga v Plzni* In: *Pěší zóna: revue pro památkovou péči, archeologii, historii, výtvarné umění a literaturu*, č. 9, Plzeň, 2001, str. 33

¹³¹ Detailně záležitosti s finanční situací a ukončením spolupráce s Fleischerem popisuje ve své práci Bc. Petra Černá ve své diplomové práci dle dochovaných archiválií Židovského muzea v Praze. Tyto pasáže převzala z HUDEC, Tomáš. *Velká synagoga v Plzni* In: *Pěší zóna: revue pro památkovou péči, archeologii, historii, výtvarné umění a literaturu*. 2001, č. 9, str. 33; ČERNÁ, Petra. *Velká synagoga*

Emanuel Klotz (?- 1908, Plzeň) byl stavitelem a majitelem cihlen v Plzni na Košutce. Podílel se na výstavbě mnoha budov v Plzni.¹³²

Klotz navázal na Fleischerův návrh monumentálního průčelí synagogy se dvěma vysokými věžemi (65 metrů) v neogotickém stylu,¹³³ nicméně původní plán upravil především z důvodu nedostatku finančních prostředků židovské obce na tuto stavbu. Celkovou koncepci dispozice stavby zachoval. Podstatným zásahem do plánu bylo snížení obou věží o 20 metrů a přechod od neogotizujícího stylu stavby k historizujícímu stylu neorománskému s maurskými prvky¹³⁴. V dobovém tisku se dočteme, že o stavbu se v soutěži přihlásilo více stavitelů a nakonec byl představenstvo židovské obce zadalo stavbu synagogy staviteli ze Slaného Rudolfu Štechovi¹³⁵, který v Plzni realizoval četné zakázky.¹³⁶

Paradoxem zůstává zjištění, proč židovská obec odstoupila od spolupráce s architektem Fleischerem a přijala předělaný Klotzův plán, který nakonec stavební náklady odhadl ještě větší o 52.000 zlatých.¹³⁷

V roce 1920 došlo k zavedení elektřiny do synagogy.

v Plzni Brno, 2010. Bakalářská diplomová práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Seminář dějin umění, str. 18

¹³² Klotz stavěl výhradně světské budovy, např. přestavba Kalikovského mlýna, brána Měšťanského pivovaru, stavba Fodermayerova chudobince (Kufnerův pavilon). Návrh Velké synagogy je Klotzův jediný návrh sakrální architektury; In: ČERNÁ, Petra. *Velká synagoga v Plzni* Brno, 2010. Bakalářská diplomová práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Seminář dějin umění, str. 21

¹³³ Neogotický styl byl v architektuře synagog spíše výjimkou. V Německu byla neogotika používána jako styl pro stavbu kostelů. Rychle se emancipující a bohatší Židé na našem území, jakož i židovské obce ve větších městech se zpravidla hlásili k Němcům a jejich kultuře. Nicméně rychlé hospodářské úspěchy, pronikání Židů na významná místa a náboženská odlišnost pravděpodobně vedly v nežidovském německém okolí k nedůvěře a nelibosti, až vztah mezi Němci a Židy drasticky vyvrcholil holocaustem. Objevují se teze, že použití neogotiky v návrhu architekta Fleischera mohlo být snahou o zrovnoprávnění Židů s Němci na poli uměleckém...; In: ČERNÁ, Petra. *Velká synagoga v Plzni* Brno, 2010. Bakalářská diplomová práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Seminář dějin umění, str. 21

¹³⁴ Hlavním důvodem byl nedostatek finančních zdrojů, a pak uvádí. Petra Černá ve své práci vliv a názor projektanta Klotze, který se chtěl autorsky prosadit a preferoval odlišný historizující stavební směr. Vliv mohl mít v neposlední řadě i vkus investora, představitelů židovské náboženské obce.

¹³⁵ Architekt Štech (1858 Panenský Týnec – 1908 Plzeň) projektoval činžovní domy v Kolárově a Tovární ulici, dům U červeného srdce na náměstí Republiky. Z veřejných budov postavil budovu hlavního nádraží a hlavní pošty. Velká synagoga se mu stala osudnou, v roce 1908 2.ledna se v budově synagogy oběsil z důvodu zadlužení, kterého dosáhl při stavbě hlavního nádraží; ČERNÁ, Petra. *Velká synagoga v Plzni* Brno, 2010. Bakalářská diplomová práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Seminář dějin umění, str. 22

¹³⁶ Plzeňské listy, 1891, 19. února, č. 22, nestránkováno.

¹³⁷ Černá uvádí odhad architekta Fleischera na 138.000 zlatých oproti odhadu 190.000 zlatých architekta Klotze. Domnívá se, že v Klotzových plánech bylo započítáno i vybavení interiéru lavicemi a prodražily se drahé kamenické práce; tamtéž, str. 23. Podle pamětního listu, nalezeného v báni severní věže, se náklady na stavbu vyšplhaly k 141 092,06 zlatých

Z budovy synagogy se ovšem Židé netěšili příliš dlouho. S příchodem druhé světové války, kdy byli všichni Židé z města deportováni, měla být synagoga zničena, jako jiné velké synagogy. Velkou synagogu od zániku stavby nejspíše zachránila poloha mezi dvěma domy a také fakt, že zabavený židovský majetek bylo potřeba uskladnit. Synagoga tak sloužila jako prodejní sklad nábytku deportovaných Židů a později se stala pracovní dílnou, kde se šily uniformy německým vojákům.¹³⁸

Při osvobození Plzně americkou armádou v květnu 1945 byla synagoga značně poničena střelbou, protože její věže sloužily jako strategické opevněné místo německé posádky. Škody způsobené střelbou na budově byly patrné, až do zahájení rekonstrukce synagogy v roce 1994.

¹³⁸ Z informací Karla Soukupa, jehož ateliér rekonstruoval synagogu; tamtéž, str. 15

4. Plzeňští Židé a druhá světová válka

4.1 Historický kontext

Poté, co byla druhá Československá republika zahrnuta do německé sféry moci, určitá část české společnosti se stala otevřeně nepřátelská vůči Židům, zvláště k německy mluvícím Židům. Jedním z výrazných rysů české žurnalistiky se stala štvánice na Židy, mnozí Židé opouštěli židovskou pospolitost a mnozí, asi 27000 osob hromadně opouštělo republiku. V polovině března 1939 bylo Československo roztrháno na kusy – Slovensko vyhlásilo nezávislost, vznikl Protektorát Čechy a Morava a Maďarsko se zmocnilo Podkarpatské Rusi – tak byly rozděleny znovu i tři Židovské entity žijící v těchto oblastech a od této chvíle byly vystaveny perzekuci v odlišných podmínkách.¹³⁹

Ačkoli byl od samého počátku fašismus v Čechách a na Moravě slabý, a to vzhledem k tomu, že mu chyběly ideologické kořeny. Pravicový tisk přinášel urážlivé články a objevily se i antisemitské pamflety zesměšňující židovské tradice a rituály. Velká města byla navíc po Mnichovu útočištěm další vlny tisíců uprchlíků před nacisty, bylo mezi nimi i kolem 17000 Židů, a to zejména ze Sudetských oblastí.¹⁴⁰

Zábor českých zemí přijalo židovské obyvatelstvo zděšeně, veškeré úsilí se soustředilo na emigraci a vedení obcí organizovalo pro budoucí emigranty nejrozličnější kurzy – zemědělství, technických oborů a údržbářství, kurzy cizích jazyků. Mezi dvěma hlavními rivaly – českými Židy a sionisti bylo uzavřeno přátelství a mizely bariéry mezi různými skupinami Židovstva. Židovské obce otevřely pro potřebné výdejny polévky a ošetrovny, aby udržely zoufalou židovskou pospolitost při životě.¹⁴¹

Likvidace českých Židů začala v říjnu roku 1941 příchodem Heydricha, říšského protektora, do Prahy. Nastaly hromadné deportace do Lodže, Minsku a Rigy a bylo zřízeno terezínské ghetto. Mezi rokem 1941 a 1945 bylo do Terezína

¹³⁹ ROTHKIRCHENOVÁ, Livia. Československé Židovstvo: Vzestup a úpadek (1918-1939). In: BERGEROVÁ, Natalia. *Na Křižovatce kultur, Historie československých Židů*. Praha: Mladá fronta, 1990, str. 114

¹⁴⁰ tamtéž, str. 116

¹⁴¹ ROTHKIRCHENOVÁ, Livia. Československé Židovstvo: Vzestup a úpadek (1918-1989). In: In: BERGEROVÁ, Natalia. *Na Křižovatce kultur, Historie československých Židů*. Praha: Mladá fronta, 1990, str. 151

posláno 73608 Židů. Odsud šly transporty dál do nejrůznějších vyhlazovacích táborů v Polsku, především do Osvětimi. V roce 1943 byl v Čechách už jenom nepatrný zbytek Židovských obyvatel sestávající hlavně z osob ze smíšených manželství a žijící pod neustálým dohledem.¹⁴²

4.2 Židovští uprchlíci v Plzni a okolí

Po mnichovské dohodě v září 1938 se hranice s Německem posunula do těsného sousedství Plzně a mnohem více sem tak doléhal i antisemitismus.

Důvodem bylo jednak „přiblížení“ německého vlivu, ale zároveň i fakt, že došlo k dalšímu mohutnému přívalu uprchlíků ze Sudet - převážně německých židů do Plzně (první uprchlická vlna probíhala již po květnové mobilizaci roku 1938, kdy již v Sudetech tajně působilo gestapo). K 1. listopadu 1938 bylo v městě Plzni 2500 uprchlíků, k 15. listopadu již 3126 a z toho bylo 716 židů. Uprchlíci byli ubytováni v hotelu Rossija v Nádražní ulici, v německé tělocvičně a v sokolovně.¹⁴³

V noci z 9. na 10. listopadu 1938 se v Sudetech a celém Německu odehrály protižidovské pogromy známé jako Křišťálová noc. Plzně přímo se nedotkly, nicméně v okolních vesnicích a městech spadajících pod sudetská území výpady proti židům v různých podobách proběhly. Zmiňuje je Zpráva okresního hejtmanství ve Stříbře o průběhu křišťálové noci: v Nýřanech byla vypálena synagoga, ve Stříbře došlo k ničení vybavení synagogy včetně některých písemností a knih, ve Stodu bylo veškeré vybavení synagogy spáleno u mostu přes řeku Radbuzu.¹⁴⁴

Souběžně s vypalováním a rabováním židovských synagog byli také v německých sudetech Židé zatýkáni. Mnohdy je agenti gestapa vysazovali za hranicemi u Plzně a apelovali na ně, aby se nevraceli. V opačném případě jim prý německé úřady nemohou zaručit ani čtrnáct dní života. Na hranici u Plzně pak tito

¹⁴² tamtéž, str. 151-152

¹⁴³ ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Český les, 2000, str. 77

¹⁴⁴ Zpráva okresního hejtmanství ve Stříbře o průběhu křišťálové noci. In: *Holocaust.cz* [online]. 10.9.2011 [cit. 20.5.2015]. Dostupné: <<http://www2.holocaust.cz/cz/resources/documents/kristallnacht/dopis>>

Židé dostávali tipy, kde mohou v malých skupinkách demarkační linii překročit, aby nebyli zadrženi československými pohraničními úřady.¹⁴⁵

Židé prchající po těchto událostech ze Sudet, stejně tak jako ti násilím gestapem vyháněni byli bez milosti vraceni zpátky do Německé říše a o jejich další osud se československá strana nezajímala. Důkazem, že se takové události děly také na Plzeňsku, je mnoho zaznamenaných případů. Dne 14. Listopadu kolem 14. hodiny odjel např. transport pod dozorem civilních orgánů gestapa z Německa po silnici směrem k Plzni. Do blízkosti hranice dorazil v 18 hodin. Všechny osoby musely vystoupit a byly odvedeny po státní silnici až k hranici. Agenti gestapa všem pomohli přes příkop a varovali je, aby se u nikoho za hranicí nehlásili (u policie ani u obcí) a hlavně aby se za žádnou cenu nevraceli do Německa. Vyděšení Židé šli pak pěšky bez zastávky až do Plzně. Jiná skupina uprchlíků vyprávěla, že byli pod pohrůzkou zastřelení přinuceni překročit hranici lesní cestou, mimo přechod a bez jakýchkoli dokladů Tuto skupinu zajistil česko-slovenský štábní kapitán Daněk a předal ji zpět říšskoněmeckým orgánům. Stávalo se také, že Němci zaháněli Židy do vlaků mířících do Československa, a to bez dokladů nebo pouze s propustkami platícími jen krátkou dobu. I takové nešťastníky naše orgány vracely ihned zpět.¹⁴⁶

Znám je také případ Rosy Immergut z Vlkýše¹⁴⁷, která se v autě pokoušela překročit hraniční závoru u Nýřan. Ve zprávě četnického velitelství oddělení Plzně ze dne 26. ledna 1939 je zaznamenáno její vrácení zpět do říše: „Dne 24. ledna 1939 přijelo na státní silnici v Tlučné, okres Plzeň, k závorám osobní auto (...), v němž seděla nějaká žena. V autu byly naházeny peřiny a prádlo. Při prohlídce cestovních průkazů měla tato žena vystěhovalecký list znějící na jméno Rosa Immergut z Vlkýše (...) Rosa Immergut jako židovka v rácena do Německa.“¹⁴⁸

¹⁴⁵ SANKOT, Jiří. Židé na Plzeňsku – soubor výukových materiálů (Čtyři smutná zastavení v dějinách Židů na Plzeňsku, str. 2). In: *moderni-dejiny.cz* [online]. 26.8.2013. 31.8.2013. [cit. 4.6.2015]. Dostupné z: <<http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/zide-na-plzensku-soubor-vyukovych-materialu/>>

¹⁴⁶ tamtéž, str. 2

¹⁴⁷ Rodina Immergutova měla v Plzni oblíbený obchod s cukrovinkami

¹⁴⁸ SANKOT, Jiří. Pronásledování a likvidace židů v protektorátě. In: *moderni-dejiny.cz* [online]. 7.7.2013. 11.7.2013. [cit. 20.5.2015]. Dostupné z: <<http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/pronasledovani-a-likvidace-zidu-v-protektorate/>>

4.3 Českožidovské vztahy a okupace

České veřejné mínění se až na nejvýznamné fašistické skupiny stavělo v průběhu 30. let k aktivnímu antisemitismu odmítavě. Tento postoj byl navíc umocněn i vědomím hrozby, kterou pro samostatnost Československa představovala narůstající rozpínavost nacistů. Češi se tak náporu nacistické ideologie aktivně bránili, a to včetně její hitlerovské odrůdy antisemitismu (vznikla např. Československá liga proti antisemitismu).¹⁴⁹

Proti židům brojili hlavně Němci usedlí v Československu, kteří v podstatě zastávali názory totožné s oficiálním přístupem třetí říše a dávali najevo svou nespokojenost s umírněností, kterou vůči židům projevovala česká vláda. V roce 1939, těsně před vyhlášením Protektorátu Čechy a Morava se začala více projevovat i česká zášť vůči židům, byla ale namířena téměř výhradně na německy mluvící židy: „*Pro české země, kde národnost je spíš otázkou jazyka než krve, je charakteristické, že se přátelé a nepřátelé posuzují podle jazyka a ne podle původu. Proto se odpor Čechů týká hlavně Židů, kteří mluví německy – zejména těch, kteří se tu usadili po první světové válce.*“¹⁵⁰

Po německé okupaci Čech a Moravy propadlo české obyvatelstvo hluboké demoralizaci a cynismu a vztahy mezi Čechy a židy v protektorátu klesly na bod mrazu. V této době se i z českého prostředí ozývají velmi radikální hlasy – nejextrémnější z fašistických organizací v protektorátě Vlajka (13 000 členů), která měla jedno ze svých center i v Plzni, např. vyzývala k vybudování židovských ghett.¹⁵¹

Situace se opět zlepšila propuknutím druhé světové války, kdy se opět vzrůstající projevy sympatií Čechů vůči židům staly jedním z ventilů české nenávisti vůči cizím mocipánům.¹⁵²

¹⁴⁹ ROTHKIRCHENOVÁ, Livia. Osud židů v Čechách a na Moravě v letech 1938-1945. In: JANIŠOVÁ, Milena. *Osud Židů v Protektorátu*. Praha: Trizonia, 1991, str. 23

¹⁵⁰ KENNAN, G.F. The Jewish Problem in the New Czechoslovakia: hlášení G.F. Kennana americkému státnímu sekretáři z Prahy 17.2.1939. NA 860 F.4016/68. ROTHKIRCHENOVÁ, Livia. Osud židů v Čechách a na Moravě v letech 1938-1945. In: JANIŠOVÁ, Milena. *Osud Židů v Protektorátu*. Praha: Trizonia, 1991, str. 25

¹⁵¹ ROTHKIRCHENOVÁ, Livia. Osud židů v Čechách a na Moravě v letech 1938-1945. In: JANIŠOVÁ, Milena. *Osud Židů v Protektorátu*. Praha: Trizonia, 1991, str. 28

¹⁵² tamtéž, str. 28

Co se týče pomoci židům ze strany českého obyvatelstva v době německé okupace, obecně lze říci, že probíhala spíše individuálně, o rozsáhlejším úsilí v tomto směru lze mluvit stěží a smutným faktem zůstává, že v době hromadných deportací převládal u českého obyvatelstva tichý souhlas. Nicméně vysvětlil jej lze obrovským rizikem, se kterým byla jakákoli pomoc židům spojena.¹⁵³

Přístup Plzeňanů k perzekuci a následné deportaci jejich židovských spoluobčanů, se kterými celá desetiletí žili v relativně poklidném soužití se nijak nevymyká tomuto tvrzení. Asi nejuvstízněji to popisuje ve svých vzpomínkách na odchod do transportu plzeňský pamětník MUDr. Petr Riesel, který tehdy jako devítiletý kluk odjížděl s celou svou rodinou do Terezínského ghetta: „*Najednou jsem si vzpomněl na naši cestu do koncentračního tábora před 66 lety, která v Plzni začala naším potupným průvodem k sokolovně Plzeň 1. Množství spoluobčanů přihlíželo našemu potupení. Nesmáli se, ani nevtipkovali, spíše trapně, rozpačitě a pasivně přihlíželi. Nikdo nezvolal „vraťte se domů“ (...)*“¹⁵⁴

4.4 Antisemitská nenávisť plzeňských vlajkařů

Výrazné české antisemitské postoje vůči všem Židům (tj. nejen těm německým) můžeme zaznamenat v rozvoji české extremistické nacionalistické skupiny Hnutí za nové Československo – Vlajky. Ta měla po Praze své vlivné centrum také v Plzni, kde po Mnichovské dohodě nebezpečně rozvíjela svou činnost. Tvořili ji hlavně fašisticky orientovaní studenti a mládež. V čele plzeňské odnože stáli plzeňský arciděkan Antonín Havelka a stavitel Jan Wiesner. Přes novináře Josefa Riegela se napojili na redakci Západočeského večerníku, který dával průchod jejich fašistickým názorům. Plzeňští vlajkaři na sebe upozorňovali také letákovými akcemi.¹⁵⁵

Vlajkaři v Plzni provedli dne 6. Března 1939 pumový atentát na nový židovský hřbitov u Rokycanské třídy (naproti Ústřednímu hřbitovu). Pokusili se

¹⁵³ tamtéž, str. 28-30

¹⁵⁴ RIESEL, Petr. 2009. Pietní shromáždění před Plzeňskou synagogou 19. ledna 2008 – očima pamětníka událostí 18. ledna 1942. In: *vera-tydlitatova.eblog.cz* [online]. 29.3.2009 [cit. 6.6.2015]. Dostupné z: <<http://vera-tydlitatova.eblog.cz/mudr-petr-riesel-plzen-2008>>

¹⁵⁵ SANKOT, Jiří. Židé na Plzeňsku – soubor výukových materiálů (Čtyři smutná zastavení v dějinách Židů na Plzeňsku, str. 2). In: *moderni-dejiny.cz* [online]. 26.8.2013. 31.8.2013. [cit. 4.6.2015]. Dostupné z: <<http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/zide-na-plzensku-soubor-vyukovych-materialu/>>

vyhodit do vzduchu neorománskou obřadní síň z roku 1989. Při tomto útoku zahynuli dva atentátníci (Oldřich Pulda a Antonín Staral) a obřadní síň byla značně pobořena. Tato událost otevřela oči českým policejním orgánům, mnoho vlajkařů bylo pozatýkáno a činnost skupiny přešla do ilegality.

Kontroverzní je v této souvislosti postava plzeňského arciděkana Antonína Havelky, který se dle vlastních slov s těmito extrémními výtržnostmi proti Židům neztotožňoval. Přesto byl štědrým mecenášem plzeňské Vlajky a také jejím hlavním ideologem. Na arciděkanství probíhala tajná jednání Vlajky a Havelka se navíc významně podílel na nechvalné výstavě „Žid – nepřítel lidstva“. Navíc byl to právě jeho blízký přítel – Jan Wiesner, kdo v roce 1939 inicioval sejmutí židovské hvězdy z plzeňské synagogy.¹⁵⁶

4.5 Plzeňská židovská komunita v Protektorátu Čechy a Morava

Od zřízení Protektorátu Čechy a Morava dne 15. března 1939 začala v Plzni podobně jako na celém území platit přísná opatření vůči židům. Proces likvidace, ke které veškerá tato opatření od počátku směřovala, byl proveden v několika promyšlených fázích 1. Definice židů podle norimberských zákonů, 2. Vyvlastnění majetku a zbavení práv, 3. Koncentrace, 4. Likvidace.

V následujícím textu uvádím nejdůležitější nařízení, zákazy a další historické souvislosti, které tyto fáze kopírují, a významně se dotkly života plzeňské židovské komunity od období vyhlášení Protektorátu až po vystěhování plzeňských židů z města na začátku roku 1942.¹⁵⁷

V roce 1939 se jednalo především o zákaz dispozice s židovským majetkem. Poté, co v červenci roku 1939 na území protektorátu vstoupily v platnost norimberské rasové zákony, byl omezen i styk občanů na veřejných prostranstvích. Plzeňští židé měli zakázán vstup na veřejná koupaliště a do městských lázní. Byl jim navíc vyhrazen jediný rybník ve městě, resp. za městem – u silnice na Třemošnou (mezi Šídloveckým a Seneckým; kvůli tomu je také dodnes nazýván „Židovák“). Roku 1939 byli dále ustaveni národní správci a důvěrníci některých

¹⁵⁶ tamtéž, str. 1

¹⁵⁷ Podrobnému zpracování všech těchto nařízení se s časovými a relevantními místními odkazy na zdroje věnuje ve své práci Věra Špirková, In: ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Český les, 2000, str. 77-88

židovských plzeňských firem. V pramenech nacházíme také zprávy o pokusech plzeňských Židů obstarat si falešné křestní listy. Řadě plzeňských židů bylo tou dobou také ještě umožněno vystěhování. Odcházeli zejména mladí lidé, muži často nastupovali do československé armády v zahraničí. Koncem roku 1939 přišly další zákazy pro plzeňské židy: zákaz návštěvy kin a propouštění židovských zaměstnanců z veřejných služeb.¹⁵⁸

Nejen okupanti ztrpčovali židům v Plzni jejich život. Do roku 1939 spadají i tři události organizované českou nacionalistickou a antisemitskou skupinou Hnutí za nové Československo – Vlajkou, které byly namířeny vůči židovským obyvatelům Plzně: v únoru byla uspořádána v Plzni výstava s názvem „Žid – nepřítel lidstva“, z Velké synagogy byla odstraněna šesticípá hvězda a 6. března 1939 pobořili čeští vlajkaři síň na židovském hřbitově. O všech těchto událostech je podrobněji pojednáno v kapitole antisemitská nenávisť plzeňských vlajkařů.

V průběhu dalších let byli židé v Plzni dále perzekuováni. V roce 1940 vyšla celá řada nařízení, která měla za cíl zcela vyřadit židy z hospodářství protektorátu. Nejprve židé museli opustit obchody s textilem, obuví, koženým zbožím a podomní obchody a následovalo převedení židovského majetku do árijských rukou. V dubnu téhož roku nabylo účinnosti opatření o právním postavení židů ve veřejném životě. Židé napříště nesměli vykonávat žádné funkce v soudnictví a ve veřejné správě, měli zákaz účastnit se politického života a být členy židovských spolků, také byli vyloučeni z výkonu svobodných povolání. Byl proveden i výmaz všech židovských advokátů, soudců a notářů. Židé se mohli uplatnit již pouze v rámci své náboženské obce, včetně lékařů a veterinářů. Za porušení těchto nařízení hrozily vysoké pokuty (až 100 000,- korun) nebo vězení. V červenci ztratili oprávnění k výkonu lékařské praxe i židovští lékaři. V Plzni mohlo svou praxi vykonávat pouze osm lékařů, museli používat označení židovský lékař a ošetřovat výhradně židovské obyvatelstvo. Pokračovala i důsledná segregace židovského obyvatelstva – hostince byly rozděleny na židovské a árijské, nákupní doba pro židy byla stanovena na určité hodiny (od 10:30 do 12:00 a od 16:30 do 18:00). V ostatní dobu byl do obchodů židům vstup zakázán, což bylo označeno vývěskou.¹⁵⁹

¹⁵⁸ tamtéž, str. 77

¹⁵⁹ tamtéž, str. 79

Další podstatná omezení z roku 1940 pro plzeňské židy: od 1. září zákaz navštěvovat české školy; povinnost nahlásit předměty ze zlata, platiny, stříbra, drahokamů a perel do 15. října; stanovení hotelu Merkur v Nádražní ulici č. 16 jako výhradního ubytovacího zařízení pro židy (následně pak hotelu Spak ve Wenzigově ulici); od 1. listopadu omezena možnost židů cestovat tramvají¹⁶⁰; zákaz změny bydliště a opuštění okresu trvalého bydliště. Také bylo zakázáno židy zdravit a jakkoli s nimi přicházet do společenského stytku.¹⁶¹

V říjnu roku 1940 bylo v Plzni zatčeno 51 představitelů židovských spolků, lékařů, advokátů a obchodníků – návštěvníků tzv. židovské kavárny. Důvody tohoto zatčení nebyly objasněny ani po válce, nicméně celá skupina byla v roce 1942 zavražděna v Mauthausenu.¹⁶²

Posledním rokem židovské komunity v Plzni byl rok 1941. Dle úředních listů města Plzně můžeme i v tomto roce mapovat další omezování osobních práv a svobod plzeňských židů, jako např.: povinnost odevzdat řidičské průkazy a osvědčení o zápisu motorového vozidla do rejstříku; zabavení všech dopravních prostředků včetně jízdních kol; opětovné zkrácení nákupní doby pro židy; zákaz chytání ryb; zákaz prodlévání v sadech, parcích, sezení na lavičkách a procházení – v Plzni byl zakázán pohyb židů v Bolevci, Božkově a sezení na lavičkách na Německém nábřeží; zákaz prodeje určitého zboží židům a stejně tak i jeho darování (jednalo se o ovoce, ořechy, marmelády, sýry, cukrovinky, ryby, drůbež a zvěřinu, vč. konzerv). Rovněž byly uzavřeny synagogy a prostory před nimi byly střeženy.

Poslední vyhláška dle úředních listů města Plzně zakazovala židům cokoliv ze svého majetku prodávat a arijcům bylo zakázáno cokoliv od židů kupovat.¹⁶³

Od roku 1941, přesněji od 19. září 1941, také vstoupilav platnost policejní vyhláška o veřejném označení židů žlutou šesticípou hvězdou.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Plzeňské policejní ředitelství stanovilo podmínky takto: v tramvaji se dvěma vozy mohou židé cestovat pouze ve druhém. Má-li tramvaj plošinu, židé mohou cestovat pouze na ní. V jiných typech tramvají židé cestovat nesmějí. In: ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Český les, 2000, str. 80

¹⁶¹ ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Český les, 2000, str. 78

¹⁶² O této události nalezneme zmínku i v Kronice židovské náboženské obce v Plzni z let 1939-1945, sepsanou v roce 1951 předsedou plzeňské náboženské obce Maxem Popperem a otištěnou v časopise *Plzeňsko* v roce 1992. (in: POPPER, Max. *Kronika židovské náboženské obce z let 1939-1945*. In: *Plzeňsko*. 1992, r. X 19, č. 3, str. 59

¹⁶³ ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Český les, 2000, str. 80-81

¹⁶⁴ tamtéž, str. 81

Z poválečných výpovědí o osudu židovského majetku, o kterých se také zmiňuje Špírková ve své studii¹⁶⁵, také vyplývá, že plzeňským židům byla zabavena většina jejich majetku (hudební nástroje, rádia, jízdní kola, telefonní přístroje, šicí stroje atd.). Dále také nábytek, peřiny, koberce a obrazy. Veškerý majetek byl uskladněn ve Velké synagoze a na výstavišti. Gestapo jej následně využívalo k zařizování bytů svých příslušníků.¹⁶⁶

V již zmíněné Kronice židovské náboženské obce v Plzni z let 1939-1945, otištěné v časopise *Plzeňsko* roku 1992 nalezneme i zmínku o přesídlování celých rodin na tzv. cikánku¹⁶⁷, nejvykřičenější čtvrt' v Plzni.¹⁶⁸

Stejný pramen se zmiňuje i o plzeňských gestapácích Haasovi a Jochimovi, kteří byli proslulí svou mimořádnou krutostí a mučením.¹⁶⁹

4.6 Odsun plzeňských Židů

V okresních a krajských městech začala registrace židů pro deportace v lednu 1942. Krajské město Plzeň bylo první na řadě, registrace plzeňských židů probíhala od 9. do 14. ledna 1942.¹⁷⁰

Organizace transportů v Plzni byla svěřena Pomocné službě náboženské židovské obce zřízené pro tyto účely 6. ledna 1942.¹⁷¹ Tato služba nabízela pomoc při vaření, šití a balení potřebných věcí do transportu. Nabízela ale dále také službu hlídání dětí do osmi let, během příprav před nástupem do transportu, a také sběrnou službu, která odvážela zavazadla na shromaždiště. Služba pracovala ve dne i v noci. O zřízení a práci této služby se mimo jiné můžeme dozvědět z velmi cenné dobové písemné památky - z Deníku plzeňské židovské dívky Věry Kohnové.¹⁷²

¹⁶⁵ tamtéž, str. 82

¹⁶⁶ tamtéž, str. 82-83

¹⁶⁷ Kolonie vpravo od jateční třídy v dnešní části Doubravka

¹⁶⁸ POPPER, Max. Kronika židovské náboženské obce z let 1939-1945. In: *Plzeňsko*. 1992, r. X 19, č. 3, str. 59

¹⁶⁹ tamtéž, str. 59

¹⁷⁰ ROTHKIRCHENOVÁ, Livia. Osud židů v Čechách a na Moravě v letech 1938-1945. In: JANIŠOVÁ, Milena. *Osud Židů v Protektorátu*. Praha: Trizonia, 1991, str. 56

¹⁷¹ ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Český les, 2000, str. 83

¹⁷² Věra Kohnová byla dvanáctiletá židovka žijící se svými rodiči v Plzni v ulici Koperníkově, od svých dvanáctých narozenin 12. června 1942 si psala „Deníček“. Ten je pozoruhodný zejména tím, že zachycuje v rozmezí necelých pěti měsíců spád pohnutých událostí v plzeňské židovské komunitě od poměrně normálního života ještě v srpnu 1941 přes roznášení registračních lístků, sestěhování rodin a neurčité zprávy o plánovaném přemístění do Terezína až po transport do neznáma v lednu

Věra si do svého deníku s datem 6. ledna (1942) zapsala: „*V poledne mi řekl Franta Steinerů, který je teď celý den na rabinátě, neboť tam mají moc práce, abych tam ve dvě hodiny přišla. (...) Šla jsem tam. Bylo tam ještě několik dětí. Rozdali nám takové listy, které jsme měli roznést různým lidem. Jednalo se o to, aby tito lidé přišli dnes v šest hodin na rabinát, kde dostanou další rozkazy. Obec potřebuje mnoho lidí k práci tam, a proto zřídila pomocnou službu (...) Židi mají někam ject (asi do Terezína) a je s tím úžasná práce. Dostala jsem denní službu. Někteří mají noční. (...)*“¹⁷³. 7. ledna (1942) si v deníku můžeme přečíst další zápis: „*Ráno v osm hodin jsem šla na rabinát. Bylo tam ještě několik dětí. Zase jsem roznášela ty listiny a chodila vyřizovat různé vzkazy. Také jsem byla v Sokolovně. Oni jsou otiž zase registrace, které se dělají v Sokolovně. Asi všichni Židi z Plzně odjedou. Budou tři transporty. V Sokolovně bude také shromaždiště, ve kterém budou Židi asi tři dny před odjezdem. Na druhý týden má odject první tranport a hned na to další (...)*“¹⁷⁴

Následuje zápis z 8. ledna (1942): „*(...) Dopoledne jsem byla zase na rabinátě. Opatrovala jsem tam malé dítě. Je tam totiž útulek dětí, jejichž rodiče se připravují k odjezdu (...)*“¹⁷⁵

Tyto zápisy ilustrují funkci nově zřízené Pomocné služby a i skutečnost, že i plzeňské židovské děti byly zapojeny do organizace plzeňských transportů.

Plzeňským židům bylo před nástupem do transportu předáno předvolání. Toto obsahovalo potvrzení převzetí předvolání, dále písemné vysvětlivky, tiskopisy a transportní lístek s datumem nástupu, číslem transportovaného a jeho jménem. Dále bylo v předvolání uvedeno datum nástupu vč. hodiny a místa nástupu. Sokolovna (v dnešních Štruncových sadech), o které se ve svém Deníku zmiňuje i Věra Kohnová, byla místem, kde se židé shromažďovali před svým odjezdem. K transportu se musely dostavit všechny předvolané osoby, včetně nemocných, bylo povoleno vzít si s sebou zavazadlo do váhy 50 kg. Z místa předvolání už nebylo možné se vrátit. Také bylo potřeba na místo shromaždiště přinést vyplněné

1942. Deník zůstal schovaný u známých rodiny Kohnových v obci Dobřív u Rokycan. Pro veřejnost byl objeven až v roce 2006, kdy jej pan Miroslav Matouš, farář Jednoty bratrské předal jeho vydavateli Zdeňkovi Susovi a ten ho roku 2006 vydal. Jedná se o dílko s nespornou historickou hodnotou. Bývá porovnáván s proslulým „Deníkem Anny Frankové“. Obě dívky byly navíc stejně staré. Z rodiny Kohnů holocaust nikdo nepřežil. (In: SUSA, Zdeněk. *Deník Věry Kohnové*. Středokluky, 2006, str. 4 a 199)

¹⁷³ SUSA, Zdeněk. *Deník Věry Kohnové*. Středokluky, 2006, str. 178

¹⁷⁴ tamtéž, str. 184

¹⁷⁵ tamtéž, str. 186

tiskopisy obsahující popis bytového zařízení, které zůstalo v prázdných židovských bytech, na tiskopisy se úváděly i čísla peněžních ústavů. Klíče od bytů se odevzdávaly na předvolacím místě.¹⁷⁶

Nemocní a staří lidé byli odstěhováni do budovy Židovské náboženské obce, kde pro ně fungoval provizorní lazaret. Pečovali tam o ně zbylé manželky ze smíšených manželství. Dle vyprávění pamětnice paní Marie Hodkové se jednalo o celkem šest žen.¹⁷⁷

V rozmezí deseti dnů, odjely dne 18. ledna, 22. ledna a 26. ledna 1942 celkem tři transporty, označené písmeny R, S a T s celkem 2064 plzeňských židů. Transporty byly dále doplněny i dalšími židy z okolních měst a vesnic. Mířily do Terezínského ghetta, přestupní stanice, ze které pak odjížděli zde internovaní židovští obyvatelé dále do vyhlazovacích táborů na východ. Další osudy některých plzeňských transportů jsou známé. Již 11. a 18. března 1942 byly vypraveny z terezínského ghetta dva transporty označené Aa a Ab, dohromady s celkem 2000 osobami a směřující do východopolského městečka Izbica. Do těchto transportů bylo zařazeno 620 mužů, žen a dětí z plzeňských transportů. Další plzeňští židé odjeli během první poloviny roku 1942 z Terezína do koncentračních táborů v lublinské oblasti. Celkem se jednalo o 1320 účastníků tří plzeňských transportů, tj. víc než poloviny. Další plzeňští židé odjeli během prvních osmi měsíců roku 1942 z Terezína do koncentračních a vyhlazovacích táborů ve východním Polsku, Bělorusku, Estonsku a Lotyšsku¹⁷⁸. Do vyhlazovacího tábora v Osvětimi odjel první transport 26. října 1942, i v tomto transportu byli plzeňští židé.¹⁷⁹ Z osob zařazených do všech tří plzeňských transportů jich během roku 1942 naprostá většina zahynula: přímo v Terezíně zahynulo 208 plzeňských židů (do osvobození v květnu roku 1945 dalších 7). Ve východních vyhlazovacích táborech pak zvlášť krutým způsobem zahynuly více než dvě třetiny do Terezína deportovaných plzeňských židů. Z 2064 plzeňských židů deportovaných v roce 1942 do Terezína se konce války dožilo pouhých 204.¹⁸⁰

¹⁷⁶ ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Český les, 2000, str. 84

¹⁷⁷ tamtéž, str. 84

¹⁷⁸ Jednalo se o koncentrační tábory: Baranoviči, Malý Trostinec, Piaski, Raasika, Riga, Sobibor

¹⁷⁹ V průběhu let 1942 – 1944 odjížděli z Terezína do Osvětimi další transporty, do kterých byli průběžně zařazováni i plzeňští židé do té doby žijící v Terezínském ghettu

¹⁸⁰ KODERA, Radovan. Likvidace plzeňských židů. In: DVOŘÁKOVÁ, Ilona a kol. *Spolužáci*. Plzeň: o.s. Humr, 2006, str. 27-28

5. Židé v Plzni po druhé světové válce

Po válce se do Plzně z původních 2064 Židů, kteří v lednu roku 1942 odjeli transporty do Terezína, vrátilo pouhých 116 z nich, ostatní neměli ke komu, nebo neměli kam.

Na podzim roku 1945 se čeští Židé rozhodli obnovit náboženskou obec židovskou, jejímž předsedou se stal advokát Dr. Karel Stadler. V průběhu roku 1945 se k transportovaným Židům přidávají ještě další, kteří se vraceli ze zahraničí, kde byli v rámci československé armády. Počet členů židovské obce vrostl na 40. Židovská obec musela používat provizorní kancelář v malém krámku na Masarykově náměstí 124. Dům židovské obce byl obsazen svazem pro zkoumání jakosti mléka a synagoga byla plná nábytku po těch, kteří se nevrátili. Synagogu postupně vyklidili američtí vojáci, ovšem zimní modlitebna byla uvolněna až roku 1949.¹⁸¹

Život židovské obce se obnovoval velmi pomalu. Jejím prvořadým úkolem bylo zabránit zapomnění na oběti fašismu. První pamětní deska byla odhalena roku 1946 a byla věnována obětem členů Sokola (z 57 mrtvých členů jich bylo 30 Židů).¹⁸²

Roku 1947 se představenstvo plzeňské židovské obce usneslo, že vystaví důstojný památník obětem fašismu. Na památník uvolnilo značný obnos: přes 150 tisíc korun československých. Dále bylo rozhodnuto upravit důstojně židovský hřbitov v Plzni a vydat Kroniku židovské náboženské obce z let 1939-45.

Kronika byla vydána ve dvou variantách. Jednak ve slavnostním vydání na pergamenu a jednak jako pamětní spis v nákladu 500 ks. Roku 1951 byl slavnostně představen pomník na židovském hřbitově, kde při jeho odhalení stáli čestnou stráž děti osiřelé během války.¹⁸³

V roce 1949 byl založen stát Izrael a celá řada židovských rodin se z Plzně vystěhovala do Palestiny. Počet členů židovské obce tak opět značně klesnul, na cca 200. Přesto se v té době konaly pravidelné bohoslužby v pátek večer, sobotu odpoledne a oslavy všech židovských svátků.

¹⁸¹ ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Český les, 2000, str. 94

¹⁸² tamtéž, str. 94

¹⁸³ tamtéž, str. 96

Mnoho židovských spolků po roce 1945 podalo žádost o znovuoobnovení, řadě z nich nebylo vyhověno. Také dohledat židovský majetek bylo velmi obtížné. V roce 1947 ústřední národní výbor statutárního města Plzně zahájil pátrání po židovském movitém majetku, přednosta úřadu se odvolával na poměrně nepřesné výpovědi. Podle výpovědí skončil židovský majetek v rukou Němců.¹⁸⁴

9. května 1948 byla odhalena pamětní deska obětem fašismu na budově finančního úřadu.¹⁸⁵

Plzeňská židovská obec žila v následujících nelehkých letech nenápadně. Každoročně uctívala památku obětí tryznou na hřbitově a v synagoze, často za účasti zemského rabína dr. Gustava Sichera nebo oblastního rabína Emila Davidoviče.

Obec často pořádala kulturní podniky, např. roku 1958 koncert maďarských kantorů, kteří přijeli na pozvání MUDr. Nemenyi, či kulturní pořad připravený tehdejším studentem AMU René Příbylem a dále slavila životního jubilea svých členů. Častým účinkujícím byl dirigent plzeňského divadla Petr Broch.¹⁸⁶

Po revoluci roku 1989 se židovská obec pokusila získat zpět nemovitý majetek, aby získala prostředky na opravu plzeňských synagog. Byla ovšem úspěšná jen z malé části. V roce 2000 bylo v majetku plzeňské židovské obce 72 židovských hřbitovů a 3 plzeňské synagogy. O té nejvýznamnější a jejím velkolepém znovuootevření po rekonstrukci v roce 1998 bylo již pojednáno v samostatné kapitole této práce.

¹⁸⁴ tamtéž, str. 94

¹⁸⁵ tamtéž, str. 96

¹⁸⁶ tamtéž, str. 97

6. Velká synagoga a plzeňští Židé v současnosti

Po roce 1989 se veřejně hebraisté, historici, kulturologové a vzdělaná česká veřejnost přihlásila k odkazu českých Židů. Kulturní instituce, muzea, úřady památkové péče i veřejnost začaly shánět dotace na záchranu židovských památek na území tehdejšího Československa. Díky změně společenského režimu, odstraněním železné opony, bylo možné veřejně diskutovat a publikovat doposud politickou mocí omezená témata jako holocaust, konečné řešení židovské otázky, společenské a sociální postavení českých Židů a spoluobčanů židovského původu. Tato témata se začala objevovat ve veřejných sdělovacích médiích a začala se vyučovat ve školách v rámci výuky společenských věd.

Federace židovských náboženských obcí v Praze začala více podporovat činnost v regionálních náboženských obcích, stejně jako nově ustavující se správní orgány měst. Nejinak tomu bylo v Plzni, kde se zachovaly tři synagogy z původních pěti, byť ve značně zchátralém stavu. Velká synagoga je ojedinělou církevní stavbou v Evropě, jak jsem se zmínila v kapitole o stavebním vývoji synagogy. Z těchto iniciativ vzniklo v Plzni několik institucí a spolků, které se intenzivně započaly zabývat záchranou českožidovského kulturního dědictví.

Mezi prvními vznikla Nadace Rudolfa Löwyho a plzeňských Židů na záchranu plzeňských synagog¹⁸⁷, podporuje kulturní aktivity související s plzeňskými Židy, oživování tradic a jejich prezentaci a v neposlední řadě kvalitní kulturní akce v synagogách. Kromě dotací, subvencí a darů z veřejných i privátních zdrojů, výnosy z jmění nadace si právě kulturními aktivitami jako jsou výstavy, koncerty vydělává část financí na obnovu plzeňských židovských památek.

Za zmínku pak stojí již tradiční pietní shromáždění ve Velké synagoze u příležitosti vzpomínky transportů plzeňských Židů do Terezína¹⁸⁸. Tradice byla

¹⁸⁷ Nadace byla založena městem Plzní a Židovskou náboženskou obcí v Plzni dne 29.8.1994 dle zákona č.227/1997 Sb. za účelem získávat a rozdělovat finanční prostředky na opravy a využití tří plzeňských synagog. Správní rada je pětičlenná, dozorčí rada pak tříčlenná, kdy dva členové jsou jmenováni ze zástupců města Plzně a jeden za Židovskou náboženskou obec v Plzni, zoplzen [online]. [cit. 27.6.2015]. Dostupné z: <http://www.zoplzen.cz/nrl_o_nadaci.html>

¹⁸⁸ Transporty z Plzně odjely vlaky ve dnech 17., 22. a 26. ledna 1942, kdy bylo odvečeno 2604 plzeňských občanů židovského původu do Terezína. Po válce se jich vrátilo 204., (In: Plzeň si připomněla židovské transporty. *Parlamentní listy*. [online]. 19.1.2015 [cit. 30.6.2015]. Dostupné z: <<http://www.parlamentnilisty.cz/politika/obce-volicum/Plzen-si-pripomnela-zidovske-transporty-354826>>

započata v roce 2008, kdy v době tohoto výročí dne 19. ledna chtěli městem pochodovat extremisté. Tato skutečnost vyvolala v Plzni silnou občanskou nevoli a lidé přišli vyjádřit solidaritu plzeňským Židům a odsoudit extremistické snahy. Od té doby pod záštitou ŽNO v Plzni společně s Ekumenickým setkáváním plzeňských církví je toto setkání pořádáno každoročně pod názvem „Židé a křesťané společně“.¹⁸⁹ Na této akci se aktivně podílí primátor města Plzně, zástupci FŽNO ČR včetně vrchního zemského rabína, zástupci českých církví, přeživší pamětníci a mnozí přední umělci z různých zemí Evropy.

Dále bych ráda zmínila projekt „Spolužáci“ plzeňského gymnázia na Mikulášském náměstí, kdy studenti zmapovali a dohledali osudy spolužáků, postižených norimberskými rasovými zákony, tehdejšího gymnázia v letech 1937/38 v rámci celostátního projektu „Zmizelí sousedé“, vyhlášeného Židovským muzeem v Praze¹⁹⁰.

Výsledek jejich bádání vyvrcholil výstavou „Spolužáci“ ve Velké synagoze (18.7. až 30.9.2007) a vydáním stejnojmenné knihy pro plzeňské střední školy. Projekt dal vzniknout sdružení HUMR (Human rights), které se podílí na dalších vzdělávacích akcích nejen o holocaustu.¹⁹¹

Zásadní osobou, která se celý svůj aktivní život fotografa věnuje mimo jiné také dokumentaci židovských památek Plzeňska a Zápodočeského kraje, je plzeňský fotograf Radovan Kodera¹⁹², fotograf Národního památkového ústavu Plzeň. Nejprve působil jako člen správní rady výše zmíněné nadace Rudolfa Löwyho, pak pod hlavičkou nadace začal organizovat ve Velké synagoze výstavy a založil občanské sdružení Pro Photo, jehož záměrem je vyhledávat a vytvářet výstavní fotografické soubory z prostředí menšin a etnik, nekomerční a nekomfortní kultury. Výstavy pořádá v rámci sdružení od poloviny 90. let právě ve

¹⁸⁹ Neonacistický pochod v roce 2008 reflektovala redakce měsíčníku Roš Chodeš, vydávaného FŽNO v Praze v článku Jiřího Danička, tehdejšího předsedy FŽO, Dva důvody, Plzeň 19. ledna 2008 (Dva důvody. In: *holocaust.cz* [online]. 23.8.2011. [cit. 29.6.2015]. Dostupné z: <<http://www.holocaust.cz/zdroje/clanky-z-ros-chodes-2008/unor-3/plzen-19-ledna-2008/>>

¹⁹⁰ Studenti dali výzvu k dohledání osob do měsíčníku Roš Chodeš v únoru roku 2004 Výzva z Plzně. In: *holocaust.cz* [online]. 16.3.2013. [cit. 29.6.2015]. Dostupné z: <<http://www.holocaust.cz/zdroje/clanky-z-ros-chodes/ros-chodes-2004/unor-7/vyzva-z-plzne/>>

O zapojení do projektu „Zmizelí sousedé“ blíže na <http://www.zmizeli-sousedecy.cz/index.html>

¹⁹¹ HUMR [online]. ©2006 [cit. 27.6.2015]. Dostupné z: <<http://www.humr.wz.cz/historie/>>

¹⁹² Velkým dokumentárním počinem byla jeho účast na výstava „Tady žili Židé - Židovské památky Plzeňského kraje ve fotografiích“, kde vystavoval své originální fotografie ve Staré synagoze v Plzni v roce 2004. Obsahem výstavy je více než 300 historických a současných fotografií synagog a modliteben existujících, přestavěných i zbořených.

Velké synagoze v Plzni.¹⁹³ První výstavou, kterou instaloval po otevření Velké synagogy v roce 1998 byla kolekce fotografií synagogy před rekonstrukcí a během ní s názvem „Světlo v tmách“.¹⁹⁴ Od rekonstrukce pořádají výstavy každý rok jednu celosezonní výstavu. Kromě výstav jsou v synagoze průběžně pořádány koncerty. Lidé si již za tu dobu zvykli na do Velké synagogy chodit za kulturou.¹⁹⁵ Radovan Koderka je také autorem památníku Zahrada vzpomínek, který vznikl ve spolupráci se studenty plzeňských gymnázií na místě, kde stávala židovská škola (hned vedle Staré synagogy v Plzni). O tento památník se stará výše zmíněné sdružení HUMR.¹⁹⁶

V letošním roce bylo město Plzeň poctěno titulem evropské město kultury a program je nabitý zajímavými kulturními akcemi a projekty. Na závěr této kapitoly zmíním výjimečný plánovaný koncert ve Velké synagoze, který se uskuteční 15.10.2015. Pět nadějných plzeňských skladatelů¹⁹⁷ se nechalo inspirovat pěti řekami, protékajícími Plzní, a zkomponovali pět symfonických vět. Společně s pěveckým sborem je přednese sedmdesátičlenný orchestr složený ze studentů hudebních škol z pěti evropských měst včetně hostitelské Plzně. Na projektu se podílí konzervatoř z Košic - Konzervatórium Košice (Slovenská republika), konzervatoř v Mons - Conservatoire royal de Mons (Belgie), hudební akademie v Rize - Jazepa Vitola Latvijās Muzikas akadēmija (Lotyšsko) a hudební akademie Wrocław – Akademia Muzyczna im. Karola Lipińskiego we Wrocławiu (Polsko). Sbory povede dirigent latinsko-amerického původu Norman Gamba z USA. Za počinem stojí další občanské sdružení Svět podle Jakuba.¹⁹⁸

¹⁹³ Čerpáno z rozhoru s Radovanem Koderou pro měsíčník Roš Chodeš v roce 2008, (MARXOVÁ, Alice. Cestou za odlehlými místy, Rozhovor s fotografem Radovanem Koderou. In: *holocaust.cz* [online]. 23.8.2011. [cit. 29.6.2015]. Dostupné z: <<http://www.holocaust.cz/zdroje/clanky-z-ros-chodese/ros-chodes-2008/cerven-14/cestou-za-odlehlymi-misty/>>

¹⁹⁴ tamtéž

¹⁹⁵ Svědčí o tom zápisy v návštěvnických knihách v synagoze.

¹⁹⁶ Čerpáno z rozhoru s Radovanem Koderou pro měsíčník Roš Chodeš v roce 2008, (MARXOVÁ, Alice. Cestou za odlehlými místy, Rozhovor s fotografem Radovanem Koderou. In: *holocaust.cz* [online]. 23.8.2011. [cit. 29.6.2015]. Dostupné z: <<http://www.holocaust.cz/zdroje/clanky-z-ros-chodese/ros-chodes-2008/cerven-14/cestou-za-odlehlymi-misty/>>

¹⁹⁷ Martin Červenka, Pavel Samieca, Jiří Vyšata, Tomáš Karpíšek, absolventi skladatelské třídy plzeňské konzervatoře a jejich profesor Jiří Bezděk, (Pět plzeňských řek, motiv výjimečného koncertu. In: *iDne.cz* [online]. 20.12.2014 [cit. 30.6.2015]. Dostupné z: <http://plzen.idnes.cz/koncert-se-inspiruje-plzenskymi-reakami-f0f-/plzen-zpravy.aspx?c=A141215_150735_plzen-zpravy_ban>

¹⁹⁸ 5 řek. In: *Svět podle Jakuba*. [online]. ©2006. [cit. 30.6.2015]. Dostupné z: <<http://www.svetpodlejakuba.cz/index.php?goto=text&sekce=u7di3F1s&tid=yIVqsXnn&lng=cz>>

Závěr

Hlavním opěrným bodem mé diplomové práce byla Velká synagoga v Plzni. Zkoumala jsem pak především i to, jak se v různých dobách žilo a žije iniciátorům této ve své době, ale i dnes unikátní a významné stavby. Ve středu mých zájmů byla především provázanost života plzeňských Židů s kulturním, sociálním a etnickým společenstvím města Plzně v různých historických dobách a jeho dobové proměny. Také jsem se pokoušela porovnat, zda a jak se lišil přístup nežidovských obyvatel města Plzně k židovským spoluobčanům, a to s obecnou situací na českém území, která byla většinou poměrně jednotně daná historickým děním.

Konečně jsem se pokoušela zmapovat současnou funkci Velké synagogy a demonstrovat na ní vzájemné vztahy dvou kulturně a nábožensky odlišných skupin.

Nejstarší historické zmínky o životě Židů v Plzni nám myslím ukazují, že plzeňští měšťané byli již ve středověku vůči ve městě se vyskytujícím Židům poměrně tolerantní: Židé například bydleli hned od počátku svého výskytu ve městě v běžné zástavbě, což nebylo příliš obvyklé (většinou měli vyhrazenou část města – později ghetto). V Plzni tato situace nenastala nikdy (vyjma doby protektorátu). Tvrzení o poměrně nekonfliktních vztazích Plzeňských měšťanů s Židy dokládá i skutečnost, že se Židé v menší či větší míře ve městě vyskytovali vlastně nepřetržitě celá staletí. Plzeňané vlastně nikdy zcela nevyužili možnosti Židy z města vypovědět, kterou jim dával Majestát krále Vladislava Jagellonského. Pokud nastaly nějaké výpady vůči Židům v Plzni šlo většinou pouze o obavy z konkurence, nicméně žádné větší antisemitské nálady v pramenech zaznamenány nejsou. Zdá se tak, že k prvním větším antisemitským náladám docházelo v Plzni až v druhé půlce 19. století, ale ani v tomto případě se nejednalo o žádný extremismus.

Jediná zmínka o extrémním protižidovském vystupování z Plzně je působení fašistické organizace Vlajka před propuknutím světové války.

Nedošla jsem sice k závěru, že by spolužití Plzeňanů s Židy vykazovalo v nějaké době zcela jednoznačné a výrazné odchylky od dobových událostí. Nicméně myslím si, že díky poměrně velké snášenlivosti a tolerantnosti plzeňského českého, potažmi i německého prostředí se v průběhu několika desetiletí a v dobách První republiky mohla z plzeňské židovské komunity stát jedna z nejvýznamnějších a nejbohatších obcí na území Československa. Většina významných plzeňských

továrníků té doby byla židovského původu, zaměstnávali mnoho plzeňských spoluobčanů a nebyli lhostejní ani k potřebám svého města. Také obrovský rozvoj spolkové činnosti plzeňských Židů svědčí o tom, že se jejich obec mohla pokojně a svobodně rozvíjet. Ostatně důkazem toho je právě i výstavba Velké synagogy, která je odrazem významu a velikosti tehdejší plzeňské židovské komunity.

Vůči Židům nebylo ani české ani německé prostředí až do propuknutí války žádným větším způsobem nepřátelské – do Plzně se stahovala také řada uprchlíků po Mnichovu z Německa. Jistě to bylo dano také tím, že v Plzni žila velká německá menšina a zvláště židovská. Z tohoto pohledu je zajímavé, že pokud již jsou zaznamenány nějaké roztržky, jedná se většinou o roztržky mezi německými a českými Židy navzájem (např. spory o to, v jakém jazyce by měla probíhat bohoslužba). Opět to není nijak překvapující zjištění, ale dokresluje nám to představu o soužití různých skupin v tomto západočeském městě.

Na zajímavá zjištění jsem narazila při tvorbě kapitol o současném životě obce a hlavně funkci Velké synagogy dnes. Překvapilo mě kolik občanských iniciativ z řad Plzeňanů se angažuje např. v osvětě o holocaustu plzeňských Židů. Velmi mě zaujal například projekt „Spolužáci“ plzeňského gymnázia na Mikulášském náměstí, ve kterém studenti mapují osudy židovských spolužáků z jejich gymnázia. V této velmi originálně zpracované knize jsem našla mnoho zajímavých informací, dobových materiálů a hlavně uceleně zpracované příběhy jednotlivých židovských obyvatel, o kterých jsem se nikde jinde nedočetla – např. příběh Evy Brummelové, která odjela těsně před propuknutím války do Anglie jako „Wintonovo dítě“.

Velká synagoga je dnes dějištěm mnoha výstav a koncertů pořádaných pro širokou veřejnost. Opět se tak po téměř století dočkala a stala se významným kulturním, vzdělávacím a náboženským centrem, podobně jako tomu bylo v době největšího věhlasu plzeňské židovské komunity za První republiky. Nicméně dnes ještě s tím bonusem, že tak neslouží pouze židovským obyvatelům Plzně, ale úplně všem, kdo o to projeví zájem.

Abstrakt

Předmětem této diplomové práce je Velká synagoga v Plzni. Hlavním úkolem této práce je soustředit veškeré informace o této synagoze v kontextu s dobovými událostmi, a to od doby předcházející jejímu vzniku až po současnost. Cílem pak bylo tyto informace co možná nejkompaktněji propojit a vytvořit tak ucelený popis nejen historie synagogy jako samotné stavby a jejího využití, ale i osudů židovské obce a jejich vztahu s místním obyvatelstvem v Plzni. To vše v době dramatických dějinných událostí, kterou si v této době tato stavba i Židé samotní byli nuceni projít.

Abstract EN

The subject of this thesis is The Great synagogue in Pilsen. The main task of this work is to collect all information about the synagogue in the context of historic events from the time prior to its construction till the present days. The aim of this thesis was to connect this information in most possible complex way to provide a comprehensive description of not only the history and use of the synagogue as the building itself, but also the fate of the Jewish community and its relationship with Pilsen residents at the time of dramatic historical events, which this building and the Jews were forced to survive during these days.

Seznam použité literatury

Dobový tisk:

Plzeňské listy

Sekundární literatura:

BĚLOHLÁVEK, Miloslav. Plzeň v historických a kulturních souvislostech k Čechám a ke střední Evropě. In: BYSTRICKÝ, Vladimír. a kol. *Západočeský historický sborník 2*. Plzeň, 1996, str. 317-323

ČERNÁ, Petra. *Velká synagoga v Plzni* Brno, 2010 Bakalářská diplomová práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Seminář dějin umění

FALOUTOVÁ, Lucie. *Židovská komunita v Plzni po svém obnovení roku 1853 do roku 1918*. Praha, 2012. Diplomová práce. Univerzita Karlova. Husitská teologická fakulta

FIEDLER, Jiří. *Židovské památky v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer, 1992, str. 200

FISCHL, Viktor. Židovský přínos kulturnímu životu Československa. In: BERGEROVÁ, Natalia. *Na Křižovatce kultur, Historie československých Židů*. Praha: Mladá fronta, 1990, str. 117-149, ISBN 80-204-0305-1

HOCH Max. Geschichte der Juden in Pilsen. In: GOLD, Hugo. *Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn, Prag: Jüdischer Buch und Kunstverlag, 1934, str. 478-89

HRUŠKA, Martin. *Kniha pamětní krajského královského města Plzně*. Plzeň: V. Steinhauser, 1883, str. 1125

HUDEC, Tomáš. Velká synagoga v Plzni In: *Pěší zóna: revue pro památkovou péči, archeologii, historii, výtvarné umění a literaturu*. 2001, č. 9

KODERA, Radovan. Likvidace plzeňských židů. In: DVOŘÁKOVÁ, Ilona a kol. *Spolužáci*. Plzeň: o.s. Humr, 2006, str. 97,

PAŘÍK, Arno. Synagógy v českých zemích. In: *Umění a řemesla*. 1991, č. 91

PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer, 1993, str. 430, ISBN 80-900895-4-2

POPPER, Max. Kronika židovské náboženské obce z let 1939-1945. In: *Plzeňsko*. 1992, r. X 19, č. 3, str. 29, 59, 83

NEWMAN, Ja'akov. SIVAN, Gavri'el. *Judaismus od A do Z, slovník pojmů a termínů, svazek 1*. Sefer, str. 285, ISBN 8090089534

NOVOTNÝ, Jan. Plzeň v novodobé české politice, K obrazu města na přelomu 19. a 20. Století. In: BYSTRICKÝ, Vladimír. a kol. *Západočeský historický sborník 2*. Plzeň, 1996, str. 341-350

ROTHKIRCHENOVÁ, Livie. Československé Židovstvo: Vzestup a úpadek (1918-1939). In: BERGEROVÁ, Natalia. *Na Křižovatce kultur, Historie československých Židů*. Praha: Mladá fronta, 1990, str. 107-115, ISBN 80-204-0305-1

ROTHKIRCHENOVÁ, Livia. Československé Židovstvo: Vzestup a úpadek (1918-1989). In: In: BERGEROVÁ, Natalia. *Na Křižovatce kultur, Historie československých Židů*. Praha: Mladá fronta, 1990, str. 151-164, ISBN 80-204-0305-1

ROTHKIRCHENOVÁ, Livia. Osud židů v Čechách a na Moravě v letech 1938-1945. In: JANIŠOVÁ, Milena. *Osud Židů v Protektorátu*. Praha: Trizonia, 1991, str. 17-80, ISBN 80-900953-7-2

SCHIEBL, Jaroslav. Židé v Plzni od založení města až do r. 1820. In: *Plzeňsko*, 1930, r. XII., č. 1-6

SCHIEBL, Jaroslav. *Výkon sčítací a jeho hlavní výsledky*. Plzeň: Obec královského města Plzně, 1911, str. 28

SUSA, Zdeněk. *Deník Věry Kohnové*. Středokluky, 2006, str. 210, ISBN 80-86057-40-2

ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Český les, 2000, str. 119, ISBN 80-86125-14-09

Elektronické zdroje:

HUMR [online]. ©2006 [cit. 27.6.2015]. Dostupné z: <<http://www.humr.wz.cz/historie/>>

Dva důvody. In: *holocaust.cz* [online]. 23.8.2011. [cit. 29.6.2015]. Dostupné z: <<http://www.holocaust.cz/zdroje/clanky-z-ros-chodes-2008/unor-3/plzen-19-ledna-2008/>>

MARXOVÁ, Alice. Cestou za odlehlými místy, Rozhovor s fotografem Radovanem Koderou. In: *holocaust.cz* [online]. 23.8.2011. [cit. 29.6.2015]. Dostupné z: <<http://www.holocaust.cz/zdroje/clanky-z-ros-chodes/ros-chodes-2008/cerven-14/cestou-za-odlehlymi-misty/>>

Pět plzeňských řek, motiv vyjímečného koncertu. In: *iDne.cz* [online]. 20.12.2014 [cit. 30.6.2015]. Dostupné z: <http://plzen.idnes.cz/koncert-se-inspiruje-plzenskymi-rekami-f0f-plzen-zpravy.aspx?c=A141215_150735_plzen-zpravy_ban>

Plzeň si připomněla židovské transporty. *Parlamentní listy*. [online]. 19.1.2015 [cit. 30.6.2015]. Dostupné z: <<http://www.parlamentnilisty.cz/politika/obce-volicum/Plzen-si-pripomnela-zidovske-transporty-354826>>

RIESEL, Petr. 2009. Pietní shromáždění před Plzeňskou synagogou 19. ledna 2008 – očima pamětníka událostí 18. ledna 1942. In: *vera-tydlitatova.eblog.cz* [online]. 29.3.2009 [cit. 6.6.2015]. Dostupné z: <<http://vera-tydlitatova.eblog.cz/mudr-petr-riesel-plzen-2008>>

SANKOT, Jiří. Pronásledování a likvidace židů v protektorátě. In: *moderni-dejiny.cz* [online]. 7.7.2013. 11.7.2013. [cit. 20.5.2015]. Dostupné z: <<http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/pronasledovani-a-likvidace-zidu-v-protektorate/>>

SANKOT, Jiří. Židé na Plzeňsku – soubor výukových materiálů (Čtyři smutná zastavení v dějinách Židů na Plzeňsku, str. 2). In: *moderni-dejiny.cz* [online]. 26.8.2013. 31.8.2013. [cit. 4.6.2015]. Dostupné z: <<http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/zide-na-plzensku-soubor-vyukovych-materialu/>>

VOBECKÁ, Jana. ANALÝZA: Židovské obyvatelstvo v Čechách 1848 – 1939. In: *Demografie.info* [online]. 28.7.2006 [cit. 3.6.2015]. ISSN 1801-2914. <Dostupné z: http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=369>

Výzva z Plzně. In: *holocaust.cz* [online]. 16.3.2013. [cit. 29.6.2015]. Dostupné z: <<http://www.holocaust.cz/zdroje/clanky-z-ros-chodese/ros-chodes-2004/unor-7/vyzva-z-plzne/>>

Pražské noviny: O počestění židovské náboženské obce v Plzni. In: *holocaust.cz* [online]. 29.9.2013. [cit. 4.6.2015]. Dostupné z: <http://www2.holocaust.cz/cz/resources/documents/antisemitism/cz_1rep/press/prazskenoviny19330427>

zoplzen [online]. [cit. 27.6.2015]. Dostupné z: <http://www.zoplzen.cz/nrl_o_nadaci.html>

Zpráva okresního hejtmanství ve Stříbře o průběhu křišťálové noci. In: *Holocaust.cz* [online]. 10.9.2011 [cit. 20.5.2015]. Dostupné: <<http://www2.holocaust.cz/cz/resources/documents/kristallnacht/dopis>>

5 řek. In: *Svět podle Jakuba*. [online]. ©2006. [cit. 30.6.2015]. Dostupné z: <<http://www.svetpodlejakuba.cz/index.php?goto=text&sekce=u7di3F1s&tid=yIVqsXnn&lng=cz>>

Příloha č. 1 Koncerty ve Velké synagoze v Plzni od roku 2003 do současnosti (podrobný výpis)

interpret	Název/ žánr	termín
Hradišťan na texty Jana Skácela, recitace Luděk Munzar	O slunovratu	8.9.2003
Lasica Milan a Bratislava Hot Serenders	šansony	29.10.2003
Svěcený Jaroslav Kubišová Marta Malásek Petr	Slavnostní setkání žánrů	27.11.2003
Dvorský Petr Brabec Lubomír v doprovodu Malíka Josefa	recitál	8.12.2003
Šuláková Jarmila, Fleret jako host Pasterňák Radek s kapelou	20 let Fleretu	28.1.2004
Demeterová Gabriela, Collolegium, recituje Stropnický Martin	bez názvu	26.2.2004
Bílá Lucie a Malásek Petr	bez názvu	26.4.2004
Plíhal Karel Kovářík Mirek	Poceta Kainarovi	12.5.2004
Hudeček Václav Simon Jan (klavír) a Plzeňská filharmonie	bez názvu	27.5.2004
Křest'an Robert García Katka Druhá tráva	akusticky	10.6.2004
Brabec Lubomír Janda Petr Andršt Luboš	Tři kytary	22.9.2004
Redl Vlasta Lenk Samson Janoušek Slávek	bez názvu	5.10.2003
Prokop Michal Mišík Vladimír Hladík Radim Andršt Luboš Hrubý Jan	Setkání legend	4.11.2004
Svěcený Jaroslav+ Virtuosi Pragenses	A. Vivaldi: Čtvero ročních období	25.11.2004
Guzman Vanda a Gospel Explosion (New York)	Gospelové vánoce	12.12.2004
Beňačková Gabriela Brabec Lubomír	Vánoční galakonzert	15.12.2004
Stivín Jiří a Plzeňská filharmonie	bez názvu	13.1.2005
Hradišťan s Jiřím Pavlicou, jako host Luděk Munzar	bez názvu	31.3.2005
Šposrel Pavel a hosté (Pilarová Eva	bez názvu	27.4.2005

a Balogová Martina)		
Křesťan Robert a Druhá tráva, jako host Peter Rowan	bez názvu	31.5.2005
Buty	Největší hity! (akusticky)	9.6.2005
Gott Karel	Komorní hodinový recitál za klavírního doprovodu Pavla Větrovce	21.9.2005
Bílá Lucie Brabec Lubomír	bez názvu	13.10.2005
Prokop Michal Mišík Vladimír Hladík Radim Andršt Luboš Hrubý Jan	Rockové legendy	27.10.2005
Fišarová Radka	Pocta Edith Piaf	16.11.2005
Svěcený Jaroslav Svěcená Julie	Setkání generací	1.12.2005
No Name	Největší hity (akusticky)	8.12.2005
Fleret s Jarmilou Šulákovou	Vánoční koncert	15.12.2005
Rangers	30 let kapely Rangers	5.4.2006
Čechomor	akusticky	5.4.2006
Šporel Pavel a Brabec Lubomír	bez názvu	27.4.2006
Fišarová Radka	Malá pocta velké Edith	4.5.2006
Patejdl Vašo	Klavírní recitál lídra legendární kapely Elán	9.11.2006
Prokop Michal Hladík Radim Mišík Vladimír Andršt Luboš Hrubý Jan	Rockové legendy - Prokop Michal & Hladík Radim 120	14.11.2006
Hradišťan	O slunovratu	22.11.2006
Fišarová Radka	Malá pocta velké Edith	6.12.2006
Syme David, Mr.	Židovské inspirace v klasické hudbě	10.5.2007
Javory	bez názvu	20.9.2007
Hradišťan	bez názvu	2.10.2007
Čechomor	akusticky	17.1.2008
Prokop Michal Hladík Radim Mišík Vladimír Andršt Luboš Hrubý Jan	Rockové legendy	22.4.2008
Bratři Ebenové	bez názvu	29.5.2008
Šporel Pavel	Koncertní program děl A.Dvořáka (klavírní doprovod)	18.6.2008
Hradišťan s Jiřím Pavlicou	bez názvu	22.10.2008
Filipová Lenka	bez názvu	19.11.2008
Redl Vlasta	Sám při svíčkách	19.12.2008

Fišarová Radka	Malá pocta velké Edith	26.12.2008
Čechomor	akusticky	14.1.2009
Chinaski	Chinaski Autopohádky Tour 2009	7.4.2009
Javory (Hana a Petr Ulrychovi)	bez názvu	20.5.2009
Rottrová Marie a Neřež	bez názvu	9.6.2009
Pavel Šporcl & Romano Stilo Gipsy Way Tour	bez názvu	16.9.2009
Vivaldi - Svěcený-Dvořák-Hladík	Vivaldianno Tour 2009	14.10.2009
Fleret s Jarmilou Šulákovou	80. let	21.10.2009
Žbirka Miro	akusticky	10.11.2009
Hradišťan s Jiřím Pavlicou	bez názvu	17.11.2009
Fišarová Radka	Nejen Edith...	16.12.2009
No name	akusticky	21.2.2010
Bobek Pavel	Pocta písním, které zpíval Johny Cash	24.5.2010
Mišík Vladimír Hladík radim Prokop Michal Andršt Luboš Hrubý Jan a j.h. Mirek Kovářik	Rockové legendy společně	23.9.2010
Různí interpreti	Vivaldianno! - 2010	4.11.2010
Rottrová Marie a Neřež	bez názvu	6.12.2010
Olympic	OLYMPIC v synagoze- předvánoční koncert	8.12.2009
Pod vedením Stírské Zuzany	Gospel Time! Bez toho by nebyly Vánoce	26.12.2010
Fišarová Radka, doprovod akordeonistky bezpalcové Jany a jazztría V.Strnada a smyčcový kvartet	Malá pocta velké Edith	20.1.2011
Redl Vlasta	Vlasta Redl a hosté	4.5.2011
Hron Vladimír	Three Little Stones - Vladimír Hron uvádí hvězdy americké filmové hudby.	25.5.2011
Javory (hana a Petr Ulrychovi)	bez názvu	31.5.2011
Hradišťan s Jiřím Pavlicou	Koncert na vaše přání	23.11.2011
pod vedením Stírské Zuzany	Gospel Time	26.12.2011
No name	akusticky	15.3.2012
Langerová Aneta	Akustický koncert se smyčcovým triem v rámci turné Pár míst 2012	26.4.2012
Různí interpreti	Vivaldianno mmxll	31.5.2012
David Michal	ČPP Clasic Tour 2012	7.11.2012
Hradišťan	Vánoční koncert	17.12.2012
Bratři Ebenové	bez názvu	21.3.2013
Koller David	Unplugged	25.4.2013

Anna K.	Poprvé akusticky	18.11.2013
No name	akusticky	2.4.2014
Střihavka Kamil & Leaders!	Unplugged	29.4.2014
Různí interpreti (Pavlíček Michal, Nejtek Michal, Hlas Ivan, Kovacs Norbi, Rak Štěpán, Strejček Alfred, Odyssey Acoustic radko Andrejs a Jan Nový CimBura)	Kytara 2014	1.–5.6.2014
Hradišťan	bez názvu	17.12.2014
Šporcl Pavel (host Szabó Vojtěch – akordeon)	A jeho Gipsy Way Ensemble – Gipsy Fire Generali Tour 2014	18.12.2014
Červenka Martin, Samiece Pavel, Vyšata Jiří, Karpíšek Tomáš, absolventi skladatelské třídy plzeňské konzervatoře a jejich profesor Bezděk Jiří	„Pět řek“ - pět symfonických básní původních od 5 plzeňských skladatelů - velký koncert v rámci projektu Plzeň evropské město kultury 2015	15.10.2015
Pavel Šporcl & The Czech Ensemble Baroque	"Bacha na Šporcla" J.S.Bach - koncerty pro housle a orchestr	1.12.2015
Čechomor	bez názvu	3.12.2015
Bende Petr	Vánoční turné 2015	9.12.2015
Střihavka Kamil	Akustické turné 2015	15.12.2015
Hradišťan	Vánoční koncert	17.12.2015

Příloha č. 2 Fotografické výstavy ve Velké synagoze v Plzni od roku 1999 do současnosti (podrobný výpis)

Autor	Název	Termín od	do
Mináčová Zuzana	Zastavenie na ceste	Květen 1999	
Sitenský Ladislav	bez názvu	13.4.2000	30.11.2000
Dias Pavel	Hlubiny paměti	celosezónní	31.5.2002
Hanzelka Jiří, Zikmund Miroslav	bez názvu	celosezónní	30.11.2003
Martinček Martin	Moj Liptov	25.4.2004	30.11.2004
neuveđen	Včera byla válka – Evropa po druhé světové válce ve fotografii	28.4.2005	28.8.2005
Společnost Člověk v tísni	Člověk v tísni	6.9.2005	30.11.2005
Ingriš Eduard	bez názvu	23.4.2006	31.10.2006
Vaniš Josef Sís Vladimír	Vzpomínky na Tibet 1954 -1955	celosezónní	31.10.2007
Rothenberg Beno Robinsonová Magdaléna Cudlín Karel	Izrael objektivy tří generací fotografů	28.4.2008	26.10.2008
Michálek Ladislav	Periférie		31.10.2009
	La Strada 2010 – Cesty v současném umění (obrazy, objekty, fotografie a videodokumenty)	18.4.2010	4.6.2010
Kodera Radovan	Situace	13.6.2010	15.10.2010
	Fotografický klan rodiny Šechtlů 1865 - 2011	21.6.2011	31.10.2011
Kodera Radovan	Šoa - holocaust plzeňských Židů	18.1.2012	29.2.2012
Sitenský Ladislav	Lidé	10.6.2012	31.10.2012
Steiner Karel	Horizonty	5.5.2013	31.10.2013
Kubeš Miloslav	bez názvu	8.6.2014	31.10.2014
Sitenský Ladislav a snímky ze sbírky Vítka Vladislava	Osvobození 1945 ve fotografiích	1.5.2015	31.10.2015